

Janusz Mariański*

Lublin, Polska

Rodzina jako wartość podstawowa w świadomości młodzieży szkolnej

Rodzina jako wartość podstawowa w świadomości młodzieży szkolnej

Abstrakt: W niniejszym artykule zwrócimy uwagę na trzy kwestie: na rodzinę jako wartość podstawową i priorytetową wśród wartości codziennych oraz na plany młodzieży zawarcia związku małżeńskiego. Przeprowadzone analizy socjologiczne opierają się na wynikach sondaży opinii publicznej i rezultatach badań socjologicznych zrealizowanych w pierwszej i drugiej dekadzie XXI wieku. Rodzina i szczęśliwe życie rodzinne znajdowały się w XX wieku i w pierwszej dekadzie XXI wieku na pierwszym miejscu wśród celów życiowych Polaków, należała do najwyżej cennionych wartości. W procesie przyspieszonej transformacji społeczeństwa polskiego sukces czy kariera zawodowa stają się poniekąd osobliwą wartością życiową młodych Polaków, do pewnego stopnia konkurujących z wartością rodziny. Wśród młodzieży szkolnej około 60% badanych jest zdecydowanych w przyszłości zawrzeć formalny związek małżeński. Przeprowadzone analizy socjologiczne opierają się na wynikach sondaży opinii publicznej i rezultatach badań socjologicznych, zrealizowanych w pierwszej i drugiej dekadzie XXI wieku.

Słowa kluczowe: młodzież szkolna, rodzina jako wartość podstawowa, rodzina w hierarchii wartości codziennych, plany życiowe młodzieży, sekularyzacja moralności

Family as a Basic Value in the Consciousness of School Youth

Abstract: In this article, we will delve into two key aspects: the family as a fundamental and prioritized value within everyday values and the aspirations of young people regarding marriage. The sociological analysis is grounded in the outcomes of public opinion surveys and research conducted in the first and second decades of the 21st century. Throughout the 20th century and the initial decade of the 21st century, family and contented family life consistently held the top spot among the life goals of Poles, standing out as one of the most cherished values. However, in the course of the accelerated transformation of Polish society, success or a thriving professional career is emerging as a distinct life value for young Poles, competing to some extent with the significance attributed to family. Notably, around 60% of respondents among school youth express a commitment to formal marriage in their future plans.

Keywords: school youth, family as a basic value, family in the hierarchy of everyday values, life plans of young people, secularization of morality

* Janusz Mariański – ks. prof. dr hab., Wyższa Szkoła Nauk Społecznych w Lublinie; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0620-8000>; e-mail: januszm@kul.pl.

Rodzina tworzy środowisko egzystencji i wszechstronnego rozwoju jednostki. Człowiek postrzegany jest w niej jako wartość sama w sobie. Przyszły jego los będzie zależał m.in. od tego, co otrzymał on w rodzinie. W rodzinie pochodzenia dzieci i młodzież przyswajają sobie wzory małżeńskie i rodzinne, z tendencją do ich powielania we własnych przyszłych związkach małżeńsko-rodzinnych. Oddziaływanie rodziców na dzieci jest uprzednie w stosunku do innych instancji wychowawczych i trwa najdłużej. Postawy dzieci wobec wartości prorodzinnych są oczywiście efektem oddziaływania całego wewnątrznie powiązanego zespołu czynników, wśród których postawy rodziców odgrywają bardzo ważną rolę. Rodzina wydaje się grupą społeczną o wyjątkowym znaczeniu, a relacje wewnątrzrodzinne są porównywalne z innymi tylko do pewnego stopnia (Jędrzejko, 2015, ss. 187–256; Kocik, 2006, ss. 205–223; Lewicka, 2014, ss. 83–96).

„Rodzina jest miejscem budowania tożsamości. Argumentację potwierdzającą tę tezę można prowadzić z różnych perspektyw w zależności od przyjętej definicji tożsamości. Dzieci, rodząc się i dorastając w rodzinie, w trakcie procesów socjalizacji i wychowania uczą się ról społecznych i nabywają cechy, które stanowią o ich tożsamości. Inna linia argumentacji może prowadzić w kierunku psychologii rozwojowej i tworzenia się tożsamości – rodzina jest tą grupą, która najsilniej oddziałuje na jednostkę. Socjalizacja pierwotna, a w szczególności istotni inni kształtują formy uczestnictwa społecznego, role społeczne oraz zręby osobowości. Mimo że coraz częściej w dobie płynnej (po)nowoczesności mówi się o zmianie roli rodziny, jej struktury czy funkcji, pozostaje ona ważnym punktem odniesienia” (Świątkiewicz-Mośny, 2015, s. 104; Frączek, 2011, ss. 178–214; Kwak, 2022, ss. 311–344; Tyszka, Wachowiak, 1997, ss. 57–60; Štefaňak, 2019, ss. 203–226).

Obecnie wielu socjologów jest zdania, że nie można mówić o „rodzinie” jako jedynym, uniwersalnym modelu. Istnieje wiele różnych form rodzin, dlatego socjologowie zaczęli mówić o „rodzinach” w liczbie mnogiej, aby uwzględnić tę różnorodność (Giddens, Sutton, 2014, s. 170; Kwak, 2014, ss. 17–31).

Rodzina jako instytucja pierwotna utrzymuje relacje wzajemnej współpracy z innymi instytucjami społecznymi i z całym społeczeństwem. Są dwie podstawowe funkcje, które rodzina pełni wobec szerszego społeczeństwa: utrzymanie ciągłości biologicznej

społeczeństwa (poprzez urodzenie nowych członków i przekazanie im cech biologicznych) oraz przekazywanie dziedzictwa kulturowego szerszym zbiorowości w jego zasadniczej postaci. Rodzina nadaje także pozycję społeczną swoim dzieciom, zapewnia jednostkom zaspokojenie potrzeb emocjonalnych, potrzebę intymnego współżycia, jest także instytucją kontroli społecznej, zwłaszcza młodego pokolenia (Szczepański, 1963, ss. 148–151; Szczygielski, 2020). Nie jest ona tylko biernym odbiorcą zewnętrznych wpływów, jest także aktywnym „aktorem” przemian społecznych (Giza-Poleszczuk, 2002, s. 277).

Rodzina znajduje się w centrum uwagi wielu socjologów. Jedni z nich koncentrują się na pozytywnych funkcjach rodziny i mówią o zmianach modelu rodziny i spełnianych przez nią funkcjach, inni badają nieprawidłowości w jej funkcjonowaniu, wskazują na liczne przejawy dogłębnego kryzysu czy nawet „zapaści”, na zagrożenie trwałości małżeństwa i osłabienie więzi społecznych, moralnych i religijnych w rodzinie. Z jednej strony wskazuje się na upadek tradycyjnych struktur rodziny i trwałą jej kryzys, z drugiej podkreśla się względnie dobrą kondycję współczesnej rodziny („przyszłość należy do rodziny”). Socjologowie opisują procesy dezinstytucjonalizacji małżeństwa i pluralizacyjne tendencje w rodzinie, wskazują na jej nowe kształty i struktury, szkicując nawet kontury „postrodzinnej rodziny”, odnoszącej się do nowych form wspólnego życia osób ludzkich (posttradycyjne formy życia małżeńskiego i rodzinnego). Konstatują, że część ludzi współczesnych przyznaje sobie prawo wybierania formy swojego małżeństwa i rodziny, a także zmieniania jej kształtów w zależności od swoich potrzeb. Celem życia staje się maksymalne szczęście i to w każdym czasie (*subito*). Cała kultura współczesna nie jest zbyt przyjazna tradycyjnym formom małżeństwa i rodziny (Izdebska, 2016, ss. 957–965; Zaręba, Choczyński, 2014, ss. 41–45).

Rodzina i posiadanie własnych dzieci, szczęśliwe życie rodzinne były i są dla większości Polaków istotnymi wartościami, co potwierdzają wielokrotnie sondaże opinii publicznej i badania socjologiczne, wskazujące na silny familiocentryzm polskiego społeczeństwa. Wyniesione z domu rodzinnego wartości są często podstawą kształtowania się przyszłej rodziny, uznawanych ideałów życia małżeńskiego, sposobów i stylów wychowania dzieci. W tradycji polskiej rodzi-

na jest w dalszym ciągu wartością o szczególnym znaczeniu. Uznawane przez Polaków wartości związane z rodziną wydają się charakteryzować znaczną trwałością od wielu już lat. Akceptuje się przede wszystkim cele ze sfery afiliacyjno-stabilizacyjnej. Wyrażna jest tendencja do ujmowania życia w kategoriach małych struktur, tj. rodziny i kręgu przyjaciół (Sowa-Behtane, 2015, ss. 71–76).

Rodzina polska znajduje się w fazie przejściowej, którą można określić dwoma słowami: ryzyko i szansa. Takie określenia, jak: „dogłębny kryzys rodziny”, „śmierć rodziny”, „rodzina jako pacjent”, „rodzina o chwiejnych wartościach”, „rodzina jako odchodzący w przeszłość model życia”, „destabilizacja rodziny” itp., jakkolwiek przesadnie negatywnie, to jednak określają kierunek niekorzystnych przemian. Należy śledzić negatywne zmiany w strukturze i funkcjach współczesnej rodziny polskiej, w której elementy ciągłości jeszcze przeważają nad elementami zmiany. Można przewidywać, że dokonujące się w przyszłości przemiany w zakresie form życia małżeńskiego i rodzinnego będą podobne do tych, jakie dokonały się w krajach Europy Zachodniej (sekularyzacja, pluralizacja, indywidualizacja, demokratyzacja) (Boguszewski, 2014, s. 134; Mariański, 2021, ss. 165–219).

Zmiany dokonują się w rodzinie, ale nie na zasadzie jednostronnego kryzysu, po drodze dokonują się rozmaite zwroty i przekształcenia (np. postawy wobec aborcji stały się w ostatniej dekadzie nieco mniej permissywne). Uzasadniona jednak wydaje się teza o zawężonym przekazie wartości i norm w rodzinie, nawet jeżeli nie ma „twardych” empirycznych dowodów, że siły dezintegracji przeważają nad oddziaływaniami integracyjnymi w rodzinie polskiej, że uprawomocniona jest teza o przerwaniu ciągłości w rodzinie. Podtrzymywana w socjologii polskiej od początku lat 70. XX wieku hipoteza o zasadniczej ciągłości rodzinnej w przekazie wartości i norm prorodzinnych musi być jednak stopniowo poddana rewizji lub przynajmniej pewnej modyfikacji (Korczyński, 2010, s. 107; Mariański, 2009, ss. 11–28; Szejka, Więckiewicz, Nowakowski, 2021, ss. 31–53).

Rodzina – jak można wnioskować z wielu badań socjologicznych i sondaży opinii publicznej – jest wartością nadrzędną, nie tylko nosicielem, ale i obrońcą cenionych wartości. W społeczeństwie polskim przypisuje się rodzinie ważną wartość i rangę priorytetową. W ramach systemu uznawanych wartości

zdecydowana większość Polaków umieszcza rodzinę na pierwszym miejscu. Rodzinie przypisuje się także najwyższe subiektywne znaczenie w porównaniu z innymi sferami życia i innymi wartościami życiowymi. Potwierdzają tę tezę wyniki empiryczne sondaży opinii publicznej (Boguszewski, 2013, ss. 15–30; Bożewicz, 2019, s. 6; Kwak, 2022, ss. 311–334; Czapiński, 2015, ss. 272–279).

Wszyscy zgadzają się co do tego, że rodzina – jakkolwiek nie jest jedynym czynnikiem podtrzymywania ciągłości dziedzictwa społecznego, kulturowego, moralnego i religijnego – to jest jedną z najważniejszych instancji wychowawczych i nośników socjalizacji. Przekazuje ona nie tylko określony zasób wiedzy, ale i pewien system wartości, dążeń i aspiracji życiowych. W niej najskuteczniej weryfikuje się świat wartości i ich synteza. Rodzina otwiera się na społeczeństwo i w nim musi znaleźć swoje oparcie, zarówno w formie uznania społecznego, jak i niezbędnej pomocy ekonomicznej, by mogła odegrać w nim swoją niezastąpioną rolę w tworzeniu klimatu bezpieczeństwa i zaufania, aby dzieci mogły swobodnie patrzeć w przyszłość i otrzymać właściwe wychowanie (Długosz, 2014, ss. 63–64; Dyczewski, 2022, ss. 363–379).

W niniejszym artykule zwrócimy uwagę na trzy kwestie: na rodzinę jako wartość podstawową i priorytetową wśród wartości codziennych oraz na plany młodzieży zawarcia związku małżeńskiego. Przeprowadzone analizy socjologiczne opierają się na wynikach sondaży opinii publicznej i rezultatach badań socjologicznych zrealizowanych w pierwszej i drugiej dekadzie XXI wieku. Rodzina i szczęśliwe życie rodzinne znajdowały się w XX wieku i w pierwszej dekadzie XXI wieku na pierwszym miejscu wśród celów życiowych Polaków, należała do najwyżżej cenionych wartości. W ostatnich kilkunastu latach dokonywała się powolna transformacja uznawanych przez młodych Polaków wartości, a wartości prorodzinne straciły nieco na znaczeniu. Celem artykułu jest ukazanie dynamiki zmian w deklarowanych, uznawanych i zinternalizowanych wartościach, ze szczególnym uwzględnieniem rodziny jako wartości podstawowej. Zebrane materiały empiryczne z sondaży ogólnopolskich i z badań środowiskowych zostały przeanalizowane, porównane i zinterpretowane (metoda analizy wtórnej) (Fedyszak-Radziejewska, 2012, ss. 4–13; *Jak się nam żyje?*, 2008, s. 127; Świątkiewicz, 2013, s. 192).

Rodzina jako wartość podstawowa

W warunkach szybkiej zmiany społecznej zagrożone są różnorodne wartości prorodzinne. Kwestionowanie tradycyjnych wartości i norm chronionych przez rodzinę nie spotyka się na ogół z dezaprobatą czy restrykcjami ze strony jednostek i całego środowiska społecznego. Przekaz wartości i norm w rodzinie nie dokonuje się już w sposób homogeniczny i bezkonfliktowy. Procesy kontynuacji przeplatają się z procesami dyskontynuacji. Młode pokolenie prezentuje w wielu kwestiach odmienne postawy niż pokolenie dorosłych, na podstawie doświadczeń biograficznych i społecznych redefiniuje swój świat rodzinny, czemu towarzyszy proces przekształcania się socjalizacji rodzinnej w samosocjalizację. W pierwszej i drugiej dekadzie XXI wieku – w świetle niektórych wyników badań socjologicznych – rodzina traciła powoli swoją dominującą pozycję w hierarchii celów i dążeń życiowych Polaków, nawet jeżeli była w dalszym ciągu uznawana za wartość naczelną (Klimski, 2013, ss. 85–102; Śledzianowski, 2014, ss. 163–176; Zemło, 2019, ss. 107–124).

Rodzina zajmowała szczególne miejsce w systemie wartości Polaków. Wyniki sondaży opinii publicznej i badań socjologicznych wskazywały od wielu lat, że wśród dążeń i celów życiowych młodego i starszego pokolenia Polaków rodzina zajmowała bardzo wysoką, niekwestionowaną pozycję, często zaś wyraźnie najwyższą. W związku z przemianami podstawowej struktury rodziny (w kierunku rodziny partnerskiej) ulegają restrukturyzacji stosunki między rodzicami i dziećmi, nieco inaczej kształtują się konflikty w rodzinie, aktywność wielu członków rodziny przebiega często w pozarodzinnej przestrzeni społecznej, utrwalają się odmienne systemy wartości. W społeczeństwie polskim rodzinie przypisuje się jednak nadal ważną wartość i rangę priorytetową, przyznaje się jej także najwyższe subiektywnie znaczenie w porównaniu z innymi sferami życia i innymi wartościami żywymi (Boguszewski, 2019, ss. 1–5; Feliksiak, 2017, ss. 6–7; Żurek, 2020, ss. 83–96).

W dalszych rozważaniach omówimy wyniki badań socjologicznych w XXI wieku, w których indagowano młodzież o jej ocenę rodziny jako wartości podstawowej (Kacprowicz, Bulkowski, 2019, s. 122). Wśród uczniów szkół średnich w Katowicach w 2008 roku, będących w wieku 16–19 lat, 53,7% respondentów

przypisywało rodzinie pierwszorzędne znaczenie, 20,6% – duże znaczenie, 23,9% – średnie znaczenie i 1,3% – nie ma w ich życiu żadnego znaczenia. Także ponad 80% studentów w Rybniku w 2006 roku przyznawało rodzinie bardzo duże lub duże znaczenie, a tylko 4,5% nie przypisywało rodzinie jakiegokolwiek znaczenia w swoim życiu (Górny, 2010, ss. 273–274).

Maturzyści z pięciu miast (Dęblin, Gdańsk, Kraśnik, Puławy, Szprotawa) w 2009 roku ocenili wartość rodziny według 5-punktowej skali: od „bardzo ważne” do „w ogóle nieważne”. W całej zbiorowości 86,1% badanych oceniło rodzinę jako bardzo ważną wartość, 9,9% – jako raczej ważną, 1,8% – jako niezbyt ważną, 0,1% – jako w ogóle nieważną, 1,3% – trudno powiedzieć i 0,8% – brak odpowiedzi. Dokonywane wybory wartości koncentrowały się w obszarze dwóch ocen: „bardzo ważne” i „raczej ważne”. Tylko nieliczni respondenci stosowali inne określenia znaczenia rodziny jako wartości lub wstrzymywali się od wyrażenia jednoznacznej opinii. Rodzina była uznawana przez zdecydowaną większość maturzystów z pięciu miast za wartość istotną (Mariański, 2012, s. 128; Štefaňak, 2013, ss. 298–303).

Młodzież prawosławna z czterech miast (Białystok, Bielsk Podlaski, Hajnówka, Siemiatycze) w 2012 roku deklarowała w 88,9%, że uznaje rodzinę za bardzo ważną wartość w swoim życiu, w 8,6% – za ważną, w 0,7% – za niezbyt ważną, w 1,1% – za w ogóle nieważną, w 0,7% – trudno powiedzieć lub brak odpowiedzi. Rodzinę jako bardzo ważną wartość częściej akceptowały kobiety niż mężczyźni, młodzież z liceów ogólnokształcących częściej niż ze szkół zawodowych, wierzący częściej niż obojętni religijnie i niewierzący. Według ocen „bardzo ważna” po rodzinie sytuowały się: zdrowie, przyjaciele, znajomi, moralność, religia, praca, czas wolny, dobra materialne i polityka (Romanowicz, 2013, s. 177).

„Można sądzić, że w kontekście bycia mniejszością młodzież prawosławna opiera budowanie swojej tożsamości na rodzinie, jako przekazniku swojej kultury. Rodzina nie tylko jest najbliższym czy pierwszym środowiskiem człowieka, lecz jest także gwarantem ciągłości odrębności kultury. Ważność przypisana rodzinie przez młodzież ze szkół średnich, która wkracza w dorosłe życie i jest na etapie myślenia o swoich rodzinach wskazuje na wartości, którymi zamierza kierować się w przyszłości” (Romanowicz, 2014, s. 26).

W 2017 roku wśród maturzystów archidiecezji łódzkiej 85,5% badanych oceniło rodzinę jako wartość bardzo ważną w swoim życiu, 8,9% – jako raczej ważną, 1,2% – ani ważną, ani nieważną, 0,7% – raczej nieważną, 0,6% – zupełnie nieważną, 3,0% – trudno powiedzieć. Rodzina jako wartość wyprzedziła: zdrowie, prawdziwą przyjaźń, karierę zawodową, wykształcenie, wolność głoszenia własnych poglądów, szacunek innych ludzi, powodzenie materialne, małżeństwo, ojczyznę, życie pełne przygód, bezinteresowne pomaganie innym, wiarę religijną i udział w życiu politycznym. Wśród trzech najwyżej cenionych wartości mamy taką samą tendencję, to znaczy, że wyborów „zdecydowanie ważne” jest najwięcej (Kaźmierska, 2018, s. 48).

W badaniach empirycznych przeprowadzonych w 2018 roku w wybranych liceach ogólnokształcących z terenu woj. podkarpackiego 61,8% badanych przyznało rodzinie bardzo wielkie znaczenie, 26,6% – duże, 8,3% – średnie, 2,7% – małe, 0,3% – żadne. Rodzina była istotna dla 88,4% ankietowanych uczniów z klas trzecich liceów ogólnokształcących, choć nieco niższa w porównaniu z takimi wartościami, jak zdrowie, szczęście czy miłość (Smyła, 2020, ss. 56–57; Pałak, 2014, ss. 123–126).

W badaniach zrealizowanych w latach 2018–2019 w szkołach średnich i na kilku uczelniach wyższych w kilkunastu miastach polskich skonstatowano wysoki poziom aprobaty współczesnej rodziny. W całej zbiorowości 72,2% badanych uczniów i studentów deklarowało pogląd, że rodzina zajmuje ważne miejsce w hierarchii wartości człowieka, 20,7% – raczej tak, 0,8% – raczej nie, 1,0% – nie, 5,3% – trudno powiedzieć; ustosunkowanie się do twierdzenia, że rodzina jest dla mnie najwyższą wartością (odpowiednio) – 62,1%, 19,9%, 4,7%, 3,0%, 10,3%; postawy społeczne rodziców mają zasadniczy wpływ na poglądy i przekonania dzieci w dorosłości (odpowiednio) – 35,7%, 41,5%, 4,1%, 6,1%, 12,6%. Studenci nieco częściej niż uczniowie zgadzali się z wyżej omawianymi twierdzeniami przedstawionymi im do oceny (Nowak, Banaś, Górnicka, Zajęcka, 2019, ss. 436–446).

W 1994 roku 82,3% badanych maturzystów puławskich przypisywało rodzinie bardzo ważne znaczenie, 13,7% – raczej ważne, 1,5% – niezbyt ważne, 0,5% – w ogóle nieważne, 1,3% – trudno powiedzieć, 0,6% – brak odpowiedzi; w 2009 roku (odpowiednio) – 86,1%, 9,9%, 1,8%, 0,1%, 1,3%, 0,8%; w 2016 roku – 87,1%, 6,3%, 1,0%, 0,3%, 4,5%, 0,7%; w 2021 roku – 82,6%,

11,7%, 1,4%, 1,1%, 1,8%, 1,4%. Dokonywane wybory wartości rodziny koncentrowały się w obszarze dwóch ocen – „bardzo ważne” i „raczej ważne”, tylko nieliczni respondenci stosowali do określenia znaczenia rodziny oceny „niezbyt ważne” i „w ogóle nieważne” lub wstrzymywali się od wyrażenia jednoznacznej opinii. Biorąc pod uwagę dwie najwyższe oceny („bardzo ważne” i „raczej ważne”) można skonstatować, że w latach 1994–2021 utrzymywały się na bardzo wysokim poziomie pozytywne oceny rodziny: w 1994 roku – 96,0%, w 2009 roku – 96,0%, w 2016 roku – 93,4% i w 2021 roku – 94,3% (Mariański, 2022, ss. 287–288).

Ogólna aprobatą rodziny jako wartości bardzo ważnej lub ważnej utrzymywała się w różnych środowiskach młodzieży polskiej na zróżnicowanym, ale dość wysokim poziomie: wśród uczniów szkół średnich w Katowicach w 2008 roku – 74,3%; młodzież z pięciu miast w 2009 roku – 86,1%; młodzież z czterech miast w 2012 roku – 97,5%; maturzyści archidiecezji łódzkiej w 2017 roku – 95,4%; licealiści z woj. podkarpackiego w 2018 roku – 88,4%; młodzież szkół średnich z kilkunastu miast w 2019 roku – 92,9%; maturzyści z Puław w 2021 roku – 94,3%.

Przeprowadzone badania socjologiczne wśród młodzieży szkolnej w różnych środowiskach społecznych potwierdziły trwałą obecność „orientacji na rodzinę”. „W okresie transformacji systemowej te więzi rodzinne i przyjacielskie ciągle stanowią – mimo wszystko – wielką wartość dla Polaków. Poziom satysfakcji z życia rodzinnego i towarzyskiego jest nadal – jak wynika z różnych badań socjologicznych – wysoki i znów, jak wiele razy w przeszłości, grupy te pomagają przetrwać różne zmiany społeczne, »oswoić« się z nową rzeczywistością okresu transformacji. Rodzina stanowi dla nas podstawowe środowisko działania i samorealizacji, a satysfakcjonujące życie rodzinne staje się najważniejszą wartością i celem Polaków na początku XXI wieku” (Szymczyk, 2015, ss. 25–26).

Młodzi Polacy przypisują rodzinie bardzo ważne znaczenie w swoim życiu, jest to jednak aprobatą ogólną, która nie musi przekładać się na akceptację szczegółowych wartości i norm prorodzinnych. Może to także dotyczyć akceptacji rodziny w kontekście innych wartości życiowych (Budzyńska, 2021, ss. 528–547; Gizicka, 2005, s. 196; Jas, 2023, ss. 29–39; Slany, 2011, ss. 225–248). W procesie przyspieszonej transformacji społeczeństwa polskiego sukces czy kariera zawodowa stają się nową i poniekąd osobliwą

wartością życiową młodych Polaków, do pewnego stopnia konkurujących z wartością rodziny. Sukces „tu i teraz” coraz wyraźniej jest artykułowany w dążeniach i celach życiowych młodzieży.

Rodzina wśród wartości codziennych

„Kluczową kategorią systemu aksjologicznego jest wartość. Określa się przez nią to, co jest traktowane za ważne, godne zabiegania, pożądane, budzące szacunek. Z tą kategorią wiążą się pozytywne odczucia wyrażane z dążnością do jej poszukiwania, zdobycia lub uobecniania. Wartością mogą być dobra wymierne (materialne) jak konkretne przedmioty, relacje, stany rzeczy, procesy itd. oraz dobra niewymierne (idealne) jak idee, poglądy, wzorcowe cele itd. Uznawane wartości nadają kierunek naszemu myśleniu, preferencjom, dokonywanym wyborom, sposobom działania, planom blisko- i dalekosiężnym. W ich kontekście dokonuje się konkretnych wyborów, podejmuje się wysiłki, wyznacza orientacje życiowe. Ściśle określony kanon aksjologiczny stanowi mocny fundament będący wsparciem podejmowanych decyzji, za którymi nie ma miejsca na lęk czy zwątpienia. Ważność ustabilizowanego systemu wartości w tym kontekście objawia się szczególnie w sytuacjach zawirowań aksjologicznych, w efekcie których zazwyczaj dochodzi do stresów, frustracji, niepewności” (Zemło, 2023, s. 16).

Socjologowie wskazują na zmianę wartości i ich hierarchizacji we współczesnych społeczeństwach pluralistycznych. Dokonujące się przemiany zaznaczają się we wszystkich dziedzinach życia społecznego i indywidualnego, a więc w rodzinie, w pracy zawodowej, w polityce, kulturze, moralności i religii. Niekiedy określa się je jako kryzys kultury, a nawet traktuje się je jako zanikanie wartości i norm (anomia społeczno-moralna), zwłaszcza wartości o charakterze konkretnym i instrumentalnym (wartości codzienne), podlegają szybkim procesom przemian, znacznie powolniejszym – wartości podstawowe i ostateczne. Przekształcenia w wartościach i normach oddziałują na całe systemy normatywne, także te, które kształtują się w rodzinie (Boguszewski, 2012, ss. 176–188; Mariański, 2023, ss. 267–318).

Młodzież i dorośli Polacy aprobują w zróżnicowany sposób wartości codzienne jako cele i dążenia życiowe, jako niosące sens życia, czy wskazujące na wartości

ostateczne, w ogromnej większości przywiązują wagę do posiadania określonego celu, który nadaje sens życiu, są to jednak cele niezbyt ambitne, mieszczące się jakby w „zasięgu ręki”. Wśród aprobowanych celów i wartości życiowych wyróżnia się przede wszystkim nastawienie na rodzinę oraz miłość i uczucie. Preferowane wartości mają częściej charakter indywidualny niż społeczny, częściej wymiar wartości codziennych niż religijnych czy ostatecznych. Wybierane wartości pozwalają człowiekowi na stopniowe aktualizowanie własnych możliwości, co daje na ogół poczucie zadowolenia i radości. Istnieje niebezpieczeństwo przekształcania się uznawanych konkretnych celów życiowych w postawy konsumpcyjne i hedonistyczne, czyli uznawania za sensowne tego, co użyteczne, co przynosi radość i przyjemność, czego można doświadczyć w sposób wymierny i bezpośredni (społeczeństwo doznań).

Dokonywane przez młodzież wybory celów i dążeń życiowych pozwalają ustalić relacje ich nadrzędności i podrzędności, jeżeli nawet nie znamy do końca kryteriów dokonywania ich hierarchizacji. Tego typu zabieg pozwala na wskazanie orientacji podstawowych i ustalenia punktów odniesienia dla określonych postaw życiowych. Wyróżnione w referowanych badaniach socjologicznych wartości codzienne, stanowiące przedmiot aspiracji życiowych, obejmują tylko część złożonego zespołu wartości rzeczywiście uznawanych przez młodzież szkolną.

W sondażu CBOS z 1996 roku młodzież szkolna deklarowała jako najważniejsze następujące cele i dążenia życiowe młodzieży: miłość, przyjaźń – 41%; ciekawa praca, zgodna z zainteresowaniami – 43%; osiągnięcie wysokiej pozycji zawodowej, zrobienie kariery – 28%, zdobycie majątku, osiągnięcie wysokiej pozycji materialnej – 26%; udane życie rodzinne, dzieci – 50%; spokojne życie bez kłopotów, konfliktów – 30%; życie barwne, pełne rozrywek, bogate życie towarzyskie – 16%; udane życie seksualne – 9%; osiągnięcie sukcesu w dziedzinie nauki lub sztuki – 9%; niezależność w pracy – 10%; bycie użytecznym dla innych, życie dla innych – 13%; życie zgodnie z zasadami religijnymi – 10%; zdobycie władzy politycznej, możliwość wywierania wpływu na życie społeczne i polityczne kraju – 1%; możliwość podejmowania ważnych decyzji w sferze gospodarczej – 2%; inne odpowiedzi – 2% (w 2010 roku odpowiednio – 50%, 39%, 34%, 30%, 49%, 29%, 17%, 12%, 7%, 5%, 9%, 6%,

2%, 1%, 1%; w 2018 roku - 52%, 40%, 33%, 33%, 42%, 29%, 16%, 10%, 10%, 7%, 10%, 5%, 2%, 1%, 1%; w 2021 roku - 57%, 38%, 35%, 35%, 33%, 28%, 19%, 11%, 10%, 9%, 7%, 4%, 1%, 1%, 1%).

W latach 1996–2021 zmieniała się aprobata niektórych wartości życia codziennego: miłość i przyjaźń - wzrost o 16%; ciekawa praca, zgodna z zainteresowaniami - spadek o 5%; osiągnięcie wysokiej pozycji zawodowej, zrobienie kariery - wzrost o 7%; zdobycie majątku, osiągnięcie wysokiej pozycji materialnej - wzrost o 9%; udane życie rodzinne - spadek o 17%; spokojne życie bez kłopotów i konfliktów - spadek o 2%; życie barwne, pełne rozrywek, bogate życie towarzyskie - wzrost o 3%; udane życie seksualne - wzrost o 2%; osiągnięcie sukcesu w dziedzinie nauki lub sztuki - wzrost o 1%; niezależność w pracy - spadek o 1%; bycie użytecznym dla innych - spadek o 6%; życie zgodne z zasadami religijnymi - spadek o 6%; zdobycie władzy politycznej - bez zmian na poziomie 1%; możliwość podejmowania ważnych decyzji w sferze życia gospodarczego - spadek o 1% (Boguszewski, 2022, s. 73).

Wartość „udane życie rodzinne, dzieci” znajdowała się na pierwszym miejscu w latach 1996–2003, na drugim miejscu w latach 2008–2018 i dopiero na piątym miejscu w 2021 roku, po miłości i przyjaźni, ciekawej pracy, wysokiej pozycji zawodowej i osiągnięciu wysokiej pozycji materialnej. Jeżeli nawet dominują te same cele i dążenia życiowe, które stawia przed sobą polska młodzież, to jednak zmienia się ich hierarchia.

„W porównaniu z poprzednimi pomiarami aktualna hierarchia celów życiowych młodzieży dość znacząco się zmieniała. Obecnie zdecydowanie rzadziej niż jeszcze w 2018 roku młodzi wymieniają w tym kontekście udane życie rodzinne wraz z posiadaniem dzieci (spadek o 9 punktów procentowych). Jednocześnie w tym samym czasie istotnie wzrosło (o 5 punktów procentowych) znaczenie przypisywane miłości i przyjaźni. Wraz ze spadkiem roli rodziny w hierarchii życiowych dążeń młodzieży nieznacznie awansowały także kwestie zawodowe i materialne. Patrząc natomiast z dłuższej perspektywy (nierazko od połowy lat 90. XX wieku), można dostrzec istotny spadek znaczenia w życiu młodzieży takich wartości, jak rodzina, religia oraz pomaganie innym - na rzecz miłości i przyjaźni oraz majątku czy też kariery zawodowej” (Boguszewski, 2022, s. 72).

Wartość „udane życie rodzinne” akceptowało w 1996 roku 50% badanej młodzieży szkolnej, w 2003

roku - 50%, w 2010 roku - 49%, w 2013 roku - 48%, w 2016 roku - 42%, w 2018 roku - 42% i w 2021 roku - 33%. W 2021 roku wartość „udane życie rodzinne” nieco częściej wybierały dziewczęta niż chłopcy (34% wobec 33%), młodzież z publicznych liceów ogólnokształcących (30%) i z techników (34%) rzadziej niż młodzież ze szkół branżowych (45%) (Boguszewski, 2022, ss. 73–75).

Aprobata wartości codziennych kształtowała się w zróżnicowany sposób w wybranych środowiskach społecznych (Frankowski, 2006, ss. 296–305; Guzik, 2003, ss. 119–122; Mariański, 2012, ss. 139–158; Sroczyńska, 2013, s. 102).

W badaniach socjologicznych zrealizowanych w latach 2009–2010 wśród uczniów szkół ponadgimnazjalnych na obszarze Górnośląskiego Związku Metropolitalnego młodzież deklarowała następujące cele życiowe: miłość, przyjaźń - 59,3%; udane życie rodzinne - 54,2%; ciekawa praca, zgodna z zainteresowaniami - 45,6%; spokojne życie bez kłopotów - 25,9%; zdobycie majątku, osiągnięcie wysokiej pozycji materialnej - 22,5%; osiągnięcie wysokiej pozycji zawodowej, zrobienie kariery - 22,5%; życie barwne, pełne rozrywek, bogate życie towarzyskie - 19,7%; udane życie seksualne - 18,5%; niezależność w pracy - 7,1%; bycie użytecznym dla innych - 5,7%; życie zgodne z zasadami religii - 5,5% i inne (Pactwa, 2011, s. 23).

Wśród maturzystów lubelskich w roku szkolnym 2009/2010 deklarowano w następujący sposób akceptację wartości uznawanych za ważne w życiu: szczęście rodzinne - 72,9%; wielka miłość - 56,3%; szacunek ludzki - 42,6%; grono przyjaciół - 38,7%; wiara religijna - 35,1%; dobrobyt - 34,3%; spokojne życie - 33,6%; ciekawa praca - 33,2%; świadomość, że jest się potrzebnym - 32,3%; silny charakter - 27,1%; pomoc innym ludziom - 24,5%; dużo przygód - 19,0%; wykształcenie - 18,8%; pomyślność ojczyzny - 13,2%; spokój w narodzie - 12,2%; władza - 4,6%; sława - 2,6% (Rola, 2016, ss. 286–287).

Wśród młodzieży ze szkół ponadpodstawowych w regionie konińskim w 2009 roku deklarowano w następujący sposób wybory ważnych w życiu wartości: miłość, wielkie uczucie - 88,3%; zdobycie ludzkiego zaufania i przyjaciół - 59,3%; znalezienie własnego miejsca w społeczeństwie - 40,6%; szczęście rodzinne - 61,2%; pieniądze, dobrobyt - 47,3%; wykształcenie, dążenie do wiedzy - 29,8%; praca, którą się lubi - 39,3%; bogactwo wrażeń - 20,1%; zdobycie indywi-

dualności - 11,6%; wiara w jakąś wielką ideę - 12,9%; głęboka wiara religijna - 28,7%; dążenie do wybranego celu - 31,2%; pozostawienie po swoim życiu jakiegoś trwałego śladu - 19,6%; spokojne życie - 14,0% (Skoczylas, 2011: 295-296). Rodzina znajdowała się na pierwszy miejscu wśród wartości najważniejszych w życiu w wyborach aksjologicznych dokonywanych przez młodzież szkół ponadgimnazjalnych Kujaw Wschodnich (Skoczylas, 2016, ss. 97-106).

Maturzyści w Nowym Sączu w 2010 roku wybierali następujące cele życiowe: szczęście rodzinne - 77,4%; satysfakcja zawodowa - 63,2%; niezależność finansowa - 62,1%; spokój i bezpieczeństwo - 59,5%; uznanie społeczne - 40,5%; dobrze płatna praca - 33,3%; poparcie innych - 19,8%; aktywność zawodowa i społeczna - 19,0%; kariera - 18,3%; bogactwo - 17,6%. Rodzina znajdowała się także na pierwszym miejscu wśród wzorów osobowych cenionych przez maturzystów nowosądeckich (Tabkowski, 2010, ss. 45-49).

Wśród maturzystów liceów ogólnokształcących z terenu południowego Podlasia w 2014 roku 89,5% badanych wybrało na pierwszym miejscu rodzinę jako bardzo ważną wartość, a dalej: zdrowie - 79,6%; przyjaciół i znajomych - 72,5%; moralność - 56,3%; pracę - 54,5%; tolerancję - 50,9%; czas wolny - 48,9%; religię - 28,5%; dobra materialne - 25,0%; alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego - 23,1%; ekumenizm - 11,9%; czystość seksualna przed ślubem - 11,5%; polityka - 2,5%. Rodzina jako wartość uzyskała następujące oceny: bardzo ważna - 89,5%, ważna - 8,9%, niezbyt ważna - 0,7%, w ogóle nieważna - 0,0%, trudno powiedzieć - 0,9% (Romanowicz, 2017, s. 243; Romanowicz, 2013; Romanowicz, 2020, s. 177).

Według badań ogólnopolskich z 2017 roku wśród wartości nadających sens życiu naczelną miejsce zajęły cztery wartości: zdobycie ludzkiego zaufania i przyjaźni (59,9%), znalezienie własnego miejsca w społeczeństwie (56,5%), miłość i wielkie uczucie (55,7%) oraz szczęście rodzinne (48,7%). Na piątym miejscu znalazła się praca, którą się lubi (42,1%) oraz na szóstym miejscu - wykształcenie i dążenie do wiedzy (40,3%). Poniżej granicy 40% znalazły się wartości: pieniądze i dobrobyt (33,2%), działanie i dążenie do wytyczonego celu (25,2%), wiara w wielką ideę (22,9%), głęboka wiara religijna (20,0%). Najniżej były oceniane wartości: zdobycie indywidualności, własnego stylu i umiejętności bycia sobą (19,1%), pozostawienie po swoim życiu jakiegoś trwałego śladu (16,7%), bogac-

two wrażeń i zakosztowanie wszystkiego choćby za cenę przykrości (5,7%), spokojne życie bez żadnych niespodzianek (8,2%).

O ile w 1988 roku 75,1% badanej młodzieży szkolnej wskazywało na szczęście rodzinne jako najwyższą wartość, to w 2017 roku wskaźnik ten zmniejszył się do 48,7% (różnica 26,4%). W hierarchii wartości rodzinę wyprzedziły takie wartości, jak: zdobycie ludzkiego zaufania i przyjaciół, znalezienie własnego miejsca w społeczeństwie, miłość i wielkie uczucie. Szczęście rodzinne jako wartość częściej wybierały kobiety niż mężczyźni (56,3% wobec 39,0%); uczniowie z liceów ogólnokształcących (50,1%) i z techników (50,2%) nieco częściej niż uczniowie z zasadniczych szkół zawodowych (43,5%); młodzież mieszkająca na wsi (52,5%) częściej niż młodzież z miast powyżej 500 tys. mieszkańców (43,8%); głęboko wierzący częściej niż niewierzący (48,5% wobec 35,6%); praktykujący w każdą niedzielę częściej niż w ogóle niepraktykujący (55,1% wobec 33,3%). (Mariański, 2018, ss. 628-629).

Młodzież w wieku 18 lat ze szkół ponadpodstawowych z woj. lubuskiego w 2018 roku deklarowała następujące cele życiowe: miłość, przyjaźń - 90,0%; udane życie rodzinne, dzieci - 80,0%; ciekawa praca, zgodna z zainteresowaniami - 80,0%; osiągnięcie wysokiej pozycji zawodowej, zrobienie kariery - 60,0%; zdobycie majątku, osiągnięcie wysokiej pozycji materialnej - 60,0%; spokojne życie bez kłopotów, konfliktów - 70,0%; życie barwne, pełne rozrywek, bogate życie towarzyskie - 80,0%; udane życie seksualne - 70,0%; bycie użytecznym dla innych, „życie dla innych” - 77,8%; osiągnięcie sukcesu w dziedzinie nauki lub sztuki - 55,6%; życie zgodne z zasadami religijnymi - 66,7%; niezależność w pracy - 44,4%; zdobycie władzy politycznej, możliwość wywierania wpływu na życie społeczne i polityczne kraju - 33,3%; możliwość podejmowania ważnych decyzji w sferze gospodarczej - 37,5% (Zielińska, 2020, s. 152).

W badaniach socjologicznych przeprowadzonych jesienią 2015 roku w Białymstoku wśród uczniów gimnazjów, zasadniczych szkół zawodowych, liceów ogólnokształcących i techników ustalono następującą hierarchię wartości najbardziej cenionych w życiu: szczęśliwe życie rodzinne - 64,5%; zdrowie - 60,2%; prawdziwi przyjaciele - 58,4%; odwzajemniona miłość - 52,3%; spokojne życie - 44,8%; interesująca praca - 41,4%; szacunek i uznanie innych ludzi - 38,3%; silny charakter - 37,4%; pomaganie innym ludziom -

35,0%; sprawność fizyczna – 34,6%; kariera zawodowa – 34,6%; pieniądze, zamożność – 33,5%; poczucie, że jest się potrzebnym innym ludziom – 32,1%; podróże, przygody – 30,6%; wiara, religia – 29,5%; dobro ojczyzny – 28,6%; przyjemności i rozrywki – 27,1%; zdobywanie wiedzy – 26,7%; sława – 8,6%; inne odpowiedzi – 3,4%. Całość wybieranych wartości została zgrupowana w sześć kategorii: wartości silnych więzi międzypersonalnych, wartości stabilizacji życiowej, wartości witalnych, wartości prospołecznych, wartości materialno-hedonistycznych i wartości uroczystych (Zemło, 2018, s. 43; Zemło, 2016, ss. 69–74).

Uczniowie z klas siódmych i ósmych szkół podstawowych i uczniowie ze szkół średnich badanych w 2019 roku w Białymstoku wybierali trzy najbardziej cenione przez nich wartości. Dokonane wybory kształtowały się następująco: szczęśliwe życie rodzinne – 56,9%; zdrowie – 55,2%; spokojne życie – 38,6%; pieniądze, zamożność – 37,5%; odwzajemniona miłość – 37,2%; prawdziwi przyjaciele – 36,2%; kariera zawodowa – 27,9%; podróże, przygoda – 27,8%; interesująca praca – 27,0%; wiara, religia – 18,1%; szacunek i uznanie innych ludzi – 17,8%; silny charakter – 13,7%; przyjemności i rozrywki – 11,9%; pomaganie innym ludziom – 11,3%; poczucie, że jest się potrzebnym innym ludziom – 10,6%; sprawność fizyczna – 10,3%; zdobywanie wiedzy – 8,6%; sława – 15,7%; dobro ojczyzny – 4,8%; inne odpowiedzi – 0,8% (Zemło, 2021, s. 199); w 2022 roku odpowiednio – 52,0%, 49,2%, 49,1%, 41,9%, 39,8%, 34,4%, 29,9%, 28,4%, 23,6%, 15,4%, 14,8%, 14,5%, 14,1%, 11,7%, 10,1%, 9,1%, 8,8%, 5,9%, 4,7%, 0,0% (Zemło, 2023, s. 181).

Według wyborów dokonanych przez uczniów szkół białostockich wartość „szczęśliwe życie rodzinne” było preferowane zawsze na pierwszym miejscu przez 64,5% badanych w 2015 roku, przez 56,9% – w 2019 roku i przez 52,0% – w 2022 roku, ale z tendencją spadkową. W latach 2015–2022 wskaźnik preferujących szczęśliwe życie rodzinne zmniejszył się o 12,5%. Młodzież mieszkająca na wsi częściej aprobowała szczęśliwe życie rodzinne (57,1%) niż mieszkająca w miastach do 20 tys. mieszkańców (49,9%), w miastach od 20 do 100 tys. mieszkańców (46,7%) i w Białymstoku (51,1%) (Zemło, 2023, ss. 181–185).

Wartość „szczęśliwe życie rodzinne” wybrało w 2019 roku 63,9% ankietowanych określających siebie jako głęboko wierzących, 64,0% jako wierzących, 56,9% – jako niezdecydowanych, ale przywiązanych

do tradycji, 47,2% – jako obojętnych w sprawach religijnych i 34,7% – jako niewierzących; kobiety – 64,6%, mężczyźni – 48,9%, szkoły podstawowe – 60,0%, szkoły branżowe – 41,8%, technika – 54,5%, licea ogólnokształcące – 58,6%; oceniający sytuację materialną swojej rodziny jako bardzo dobrą – 56,3%, jako raczej dobrą – 58,7%, jako przeciętną – 54,5%, jako raczej złą – 48,4% i jako złą – 21,7%; uzyskujący najniższą średnią ocen na koniec ostatniego roku szkolnego – 34,0% i uzyskujący ocenę najwyższą – 63,1% (Zemło, 2019, ss. 12–13).

Białostockie badania socjologiczne nad wartościami cenionymi przez młodzież Mariusz Zemło podsumował następująco: „Najważniejsze spostrzeżenia, jakie pojawiają się na kanwie uzyskanych wyników, pozwalają się wyrazić w kilku punktach: a) młodzież szkolna zdecydowanie na pierwszym miejscu stawia wartości wspólnotowo-emocjonalne (»szczęśliwe życie rodzinne«, »prawdziwi przyjaciele«, »odwzajemniona miłość«); b) wyraźnie na drugim miejscu najbardziej cenionych przez uczniów białostockich dóbr znalazły się wartości materialno-hedonistyczne (»pieniądze/zamożność«, »kariera zawodowa«, »przyjemność i rozrywki«), umocniły one swą pozycję w porównaniu z poprzednimi badaniami ze względu na awans kategorii wchodzącej w jej skład; c) notuje się znaczący spadek wartości prospołecznych (»pomaganie innym ludziom«, »poczucie, że jest się potrzebnym innym«), co jednoznacznie świadczy o umacnianiu się w orbicie rzeczy ważnych własnego »ja«; d) także i w omawianych badaniach, podobnie jak w poprzednich, stawkę cenionych wartości zamykają dobra o charakterze uroczystym (»dobro ojczyzny«, »zdobywanie wiedzy«, »wiara/religia«)” (Zemło, 2023, ss. 183–184; Zemło, 2012, ss. 191–197).

W całej zbiorowości maturzystów puławskich w 2021 roku wybierano jako ważne w życiu następujące wartości: dobrobyt – 40,2%, sława – 8,5%, władza – 8,2%, spokojne życie – 42,7%, dużo przygód – 28,1%, silny charakter – 33,5%, szczęście rodzinne – 57,7%, ciekawa praca – 34,9%, szacunek ludzki – 35,9%, wiara religijna – 17,1%, grono przyjaciół – 34,5%, świadomość bycia potrzebnym innym ludziom – 23,5%, pomysłność ojczyzny – 7,1%, spokój w narodzie – 17,1%, wielka miłość – 32,0%, pomoc innym ludziom – 23,8%, wykształcenie – 20,3%. Nieliczni ankietowani wskazywali na inne wartości (np. rozwój pasji, spokój ducha, zdrowie psychiczne, szacunek ludzi ulicy, studia).

Wśród wielu celów i dążeń życiowych naczelnym miejscem przypada rodzinie. Wartość „szczęśliwe życie rodzinne”, skupiająca na sobie najwięcej wyborów, zajmuje zdecydowanie pierwszą pozycję wśród ocenianych wartości, które lokują się niżej na szczeblach drabiny hierarchicznej wartości. Być może udane życie rodzinne jest nie tylko traktowane jako wartość autonomiczna, ale i jako wartość instrumentalna. W tym drugim przypadku rodzina byłaby nie tylko zabezpieczeniem życiowym, ale i formą ucieczki przed niebezpieczeństwami zagrażającego świata. Aprobata wartości „szczęście rodzinne” jest na wyraźnie niższym poziomie niż znaczenie przypisywane rodzinie w życiu według kategorii „bardzo ważna” i „raczej ważna” (57,7% wobec 94,3%). Prawdopodobnie wartość rodziny jeszcze uległaby pomniejszeniu, gdybyśmy zestawili ją alternatywnie z innymi konkurencyjnymi wartościami jak np. rodzina a wykształcenie, rodzina a praca, rodzina a kariera zawodowa, rodzina a wolność. Jak wynika z niektórych badań socjologicznych wśród dorosłej ludności, a zwłaszcza wśród młodzieży, w warunkach transformacji ustrojowej wzrasta znaczenie pracy zawodowej, kariery życiowej oraz wykształcenia. Nacisk na ambicje i przedsiębiorczość sprawia, że kwalifikacje zawodowe i wykształcenie stają się ważnym czynnikiem sukcesu życiowego. W zbiorowości młodzieży maturalnej wartości: praca i wykształcenie nie zyskały na znaczeniu i nie oddziaływały konkurencyjnie na wartość szczęścia rodzinnego. Być może młodzież ceni pracę i wykształcenie jako wartości instrumentalne, a stąd nieczęsto umieszcza je wśród najważniejszych celów i dążeń życiowych, o charakterze naczelnym.

W latach 1994–2021 nastąpiły pewne zmiany w strukturze celów i dążeń życiowych młodzieży puławskiej. Zmiany te dotyczyły zróżnicowanych wzrostów akceptacji poszczególnych wartości i nieznacznych przesunięć (o jedno lub trzy miejsca) w hierarchii uznawanych wartości. Wzrost aprobaty odnotowaliśmy w odniesieniu do następujących wartości: dobrobyt (wzrost o 18,3%), władza (wzrost o 7,4%), spokojne życie (wzrost o 20,4%), silny charakter (wzrost o 11,6%), szacunek ludzi (wzrost o 5,3%), spokój w narodzie (wzrost o 6,2%), pomoc innym (wzrost o 6,4%). Straciły na znaczeniu takie wartości, jak: szczęście rodzinne (spadek o 16,3%), ciekawa praca (spadek o 6,0%), wiara religijna (spadek o 9,3%), grono przyjaciół (spadek o 8,9%), bycie potrzebnym

(spadek o 17,4%), wielka miłość (spadek o 31,2%) i wykształcenie (spadek o 8,6%). (Mariański, 2022, ss. 202–205; Mariański, 2012, ss. 51–58).

Wśród młodzieży maturalnej mieszkającej na terenie archidiecezji lubelskiej w latach 2020–2021 deklarowano w następujący sposób uznanie dla wartości nadających sens życiu: miłość, wielkie uczucie – 51,9%; zdobycie ludzkiego zaufania i przyjaciół – 50,9%; szczęście rodzinne – 46,3%; działanie i dążenie do wybranego celu – 45,7%; znalezienie własnego miejsca w społeczeństwie – 44,7%; pieniądze, dobrobyt, przyzwoita pozycja materialna – 42,0%; zdobycie indywidualności, umiejętności bycia sobą – 38,1%; wykształcenie, dążenie do władzy – 30,4%; praca, którą się lubi – 28,6%; spokojne życie bez niespodzianek – 15,4%; pozostawienie po swoim życiu jakiegoś trwałego śladu – 15,0%; bogactwo wrażeń, zakosztowanie wszystkiego, choćby za cenę przykrości – 11,8%; głęboka wiara religijna – 11,1%; wiara w jakąś wielką ideę – 7,0%; coś innego – 2,5% (Adamczyk, 2022, s. 30; Adamczyk, 2023, ss. 31–44).

W badaniach w marcu 2023 roku, zrealizowanych przez Centrum Badań Marketingowych INDICATOR metodą wywiadów telefonicznych, na próbie 1200 osób będących w wieku 18–30 lat, wśród kilkunastu wartości na pierwszym miejscu znalazła się rodzina, a dalej – wolność światopoglądowa lub gospodarcza, zdrowie, ekologia (środowisko), przyjaźń, poczucie bezpieczeństwa, dobre wykształcenie, życie kulturalne, życie zawodowe, przygody (imprezy, rozrywki), wiara (życie duchowe), niesienie pomocy innym, miłość (związki intymne), dobrobyt i rzeczy materialne, spokój w życiu, aktywność społeczno-polityczna, patriotyzm (Kądziała, 2023, s. 13; Boguszewski, 2019, s. 12).

Według badań ogólnopolskich w 1996 roku rodzina jako wartość znalazła się na pierwszym miejscu w hierarchii uznawanych wartości niosących sens życiu (50,0%), a w 2021 roku na piątym miejscu (33,0%). Rodzina straciła na znaczeniu jako wartość w ocenach młodzieży szkolnej. Poziom aprobaty rodziny jako wartości priorytetowej kształtował się w zróżnicowany sposób w rozmaitych środowiskach społecznych: wśród maturzystów w Nowym Sączu w 2010 roku – 77,4% (pozycja pierwsza); wśród młodzieży ze szkół ponadgimnazjalnych regionu konińskiego w 2009 roku – 61,2% (pozycja druga); wśród maturzystów lubelskich w roku szkolnym 2009/2010 – 72,9% (pozycja pierwsza); wśród maturzystów z woj. świętokrzyskiego

w 2008 roku - 35,3% (pozycja druga); wśród uczniów z klas trzecich liceów ogólnokształcących w województwie podkarpackim - 92,1% (pozycja druga); wśród maturzystów z terenów z południowego Podlasia w 2014 roku - 89,5% (pozycja pierwsza); wśród młodzieży szkół ponadpodstawowych w Białymstoku w 2022 roku - 52,0% (pozycja pierwsza); wśród maturzystów puławskich w 2021 roku - 57,7% (pozycja pierwsza); wśród maturzystów archidiecezji lubelskiej w latach 2020-2021 - 46,3% (pozycja trzecia). W ostatnich kilku latach zaznaczył się - różnicowany w poszczególnych środowiskach społecznych - spadek znaczenia wartości „szczęśliwe życie rodzinne”.

W świetle przeprowadzonych badań socjologicznych rodzina jest niezwykle ważną wartością dla znacznej części młodzieży polskiej. Prawdopodobnie upatrują oni w życiu rodzinnym ważne źródło osobistego szczęścia i zadowolenia. Wartość „szczęśliwe życie rodzinne” jest nieco niżej ceniona niż wartość „rodziny” w ogóle. Badania ogólnopolskie i niektóre badania środowiskowe wskazują na pewne zmiany w hierarchii celów i dążeń życiowych młodzieży polskiej. W 2021 roku młodzież szkolna wybierała jako najwyższy cel i dążenie życiowe miłość i przyjaźń. Szczęśliwe (udane) życie rodzinne znalazło się dopiero na piątym miejscu, mimo że jeszcze w 2018 roku znajdowało się na drugim miejscu, po miłości i przyjaźni. Być może ta tendencja utrzyma się następnymi latami (Baniak, 2022, ss. 767-777; Czapiński, 2015, ss. 272-279; Długosz, 2017, ss. 208-212; Dyczewski, 2022, ss. 37-39; Mariański, Zaręba, 2021, ss. 5-21).

Do wartości wiodących należy bez wątpienia miłość, rodzina, przyjaciele, znalezienie własnego miejsca w społeczeństwie, dobrobyt (Mariański, 2018, ss. 602-634; Wojciechowska, 2020, ss. 73-101). Do wartości wspierających, stanowiących jakby swoiste zaplecze dla tych pierwszych, należą praca, wykształcenie, samorealizacja, w znacznie mniejszym stopniu religia. Wyraźnie mniejszą popularnością cieszą się wartości o charakterze społecznym, wymagające bezinteresownego otwarcia się na sprawy i problemy konkretnego człowieka, a zwłaszcza na szersze struktury społeczne, jak np. ojczyzna. Utrzymuje się od dawna niska ranga wartości politycznych, co zapewne związane jest z brakiem zaufania do elit politycznych. Wiele wskazuje na to, że młodzi Polacy są skoncentrowani na swoich potrzebach, do pewnego stopnia kształtuje się orientacja na własne „ja”. Niezależnie od jakości

deklarowanych przez młodzież wartości życiowych trzeba podkreślić, że nie jest to pokolenie zawieszona w próżni aksjologicznej, ale jest zróżnicowane pod względem uznawanych wartości. Mimo przejawiających się wielu podobieństw w sferze wartości jest wątpliwe, czy uznawane przez jednostki wartości prowadzą do wytwarzania się silniejszej grupowej czy pokoleniowej więzi (Remiszewska, 2017, ss. 27-39).

Uznawane wartości codzienne mieszczą się poniekąd w „zasięgu ręki”. Wśród aprobowanych celów i dążeń życiowych wyróżnia się przede wszystkim nastawienie na rodzinę oraz miłość i uczucie. Preferowane wartości mają częściej charakter indywidualny niż społeczny, częściej wymiar wartości codziennych niż religijnych czy ostatecznych. Wybierane wartości pozwalają człowiekowi na stopniowe aktualizowanie własnych możliwości, co daje na ogół poczucie zadowolenia i radości. Istnieje niebezpieczeństwo przekształcania się uznawanych konkretnych celów życiowych w postawy konsumpcyjne i hedonistyczne, czyli uznawania za sensowne tego, co użyteczne, co przynosi radość i przyjemność, czego można doświadczyć w sposób wymierny i bezpośredni (Mariański, 2023, ss. 141-178; Piechota, 2020, ss. 169-178).

Rodzina w społeczeństwie polskim - w nieco mniejszym stopniu wśród młodzieży - stanowi podstawowe źródło działania i samorealizacji, a satysfakcjonujące życie rodzinne staje się najważniejszą wartością i celem życiowym Polaków (Szymczyk, 2011, ss. 314-315). Pomimo wzrostu znaczenia niektórych celów i dążeń życiowych (zwłaszcza dobrobytu), wartości prorodzinne (szczęście rodzinne), łącznie z wielką i odwzajemnianą miłością, utrzymują się na naczelnym miejscu. Udane życie rodzinne młodzież z drugiej dekady XXI wieku rozumie zapewne łącznie z zaspokojeniem potrzeby bezpieczeństwa emocjonalnego (spokojne życie) i materialnego (dobrobyt, praca, wykształcenie), a także potrzeby samorealizacji. Zaakcentowanie wartości prorodzinnych jako ważnych jest jednak rzeczą znamionną. Tylko czwarta część ankietowanych wybierała wartości prospołeczne (świadomość przydatności dla innych, pomaganie innym). Przejawem procesów indywidualizacyjnych jest prawdopodobnie spadek zainteresowania wartościami o charakterze prospołecznym, wymagających bezinteresownego otwarcia się na sprawy i problemy współczesnego człowieka i świata. Dopiero na dalszych miejscach znajdują się wartości religijne i raczej

z tendencją malejącą (Szymczak, 2013, ss. 284–295; Zemło, 2021, ss. 199–202).

W przeprowadzonych analizach socjologicznych wskazaliśmy na wiodące (naczelne) wartości codzienne w świadomości młodzieży polskiej i na wartości mniej znaczące (drugorzędne, wtórne), a także na ich przemiany w strukturze hierarchicznej. Przemiany te mają raczej ewolucyjny i powolny charakter. W środowiskach młodzieżowych wartość „udane życie rodzinne” traci nieco na znaczeniu w kontekście innych konkurencyjnych wartości. W drugiej dekadzie XXI wieku zaznaczył się spadek aprobaty tej wartości o kilkanaście punktów procentowych.

Deklaracje młodzieży na temat zawarcia związku małżeńskiego

Młodzi Polacy przypisują rodzinie ważne znaczenie w ich życiu, jest to jednak aprobata ogólna, która nie musi przekładać się na akceptację szczegółowych wartości prorodzinnych, także na ich plany życiowe dotyczące zawarcia małżeństwa i założenia rodziny. Młodzi ludzie zastanawiają się nad swoją przyszłością, stawiają pytania o swoje miejsce w życiu. W warunkach indywidualizacji planów życiowych i pluralizacji form życia jednostki mogą rozstrzygać w sposób wolny, w jakim związku chcą żyć, jak długo i na jakich warunkach. W niektórych krajach pozamałżeńskie wspólnoty życia stają się coraz bardziej zjawiskiem masowym. Zmniejsza się znaczenie małżeństwa usankcjonowanego społecznie i prawnie na rzecz kohabitacji i innych wolnych związków. Jednakże pomimo pluralizacji form życia małżeńskiego i rodzinnego instytucja małżeństwa w dalszym ciągu jest najczęściej wybieraną formą życia przez większość Europejczyków i nie jest uznawana za coś przestarzałego. W ponowoczesnym społeczeństwie zalegalizowane małżeństwo kobiety i mężczyzny nie jest już jedynym związkiem niosącym szczęście i zadowolenie. Rozwój alternatywnych modeli małżeństwa i rodziny jest z pewnością wskaźnikiem postępujących procesów sekularyzacji i indywidualizacji oraz wskazuje, że model rodziny oparty na trwałym małżeństwie nie jest powszechnie akceptowany.

Zmiany społeczno-kulturowe w dziedzinie życia małżeńsko-rodzinnego są bardzo widoczne w społeczeństwie polskim. Zmiany te dotyczą takich kwestii,

jak: wzrost liczby rozwodów, odraczanie lub niepojęmowanie decyzji o małżeństwie, rezygnacja z posiadania dzieci, wzrost liczb związków nieformalnych oraz dzieci urodzonych w takich związkach, wzrost związków partnerskich osób tej samej płci i małżeństw bezdzietnych; zmienia się nie tylko znaczenie rodziny w społeczeństwie, ale i redefinicja samego pojęcia rodziny. Dawnym terminom „małżeństwo” czy „rodzina” usiłuje się przypisywać radykalnie nową treść, dlatego coraz trudniej jest jednoznacznie określić, czym jest rodzina z socjologicznego punktu widzenia (Rawicka, 2020, ss. 135–154; Szczygielski, 2017, ss. 321–337).

Badania socjologiczne ukazują, że poszerza się przestrzeń tolerancji dla tych form życia małżeńskiego, które dawniej uchodziły za dewiacyjne, a nawet patologiczne, zróżnicowane opcje wspólnego życia są nie tylko społecznie dopuszczalne, ale i prawnie legalizowane. Postmodernistyczne formy współżycia pozamałżeńskiego nie są już traktowane jako „dzikie” małżeństwa, patologia, dewiacja lub inne objawy „deficytowości”, lecz uzyskują społeczne uznanie podobnie jak małżeństwo poświadczone cywilnie lub kościelnie. Alternatywne formy małżeństwa i rodziny nie są represjonowane, dyskwalifikowane czy nisko lokowane w hierarchii ważności, nie ma dzisiaj nic nadzwyczajnego w tym, że ktoś przedstawia swojego partnera życiowego jako „przyjaciela” czy „towarzyszkę życia”. To, co jeszcze do niedawna było zaledwie tolerowane, obecnie staje się społecznym standardem. Małżeństwo nie kojarzy się automatycznie z rodziną, co więcej według wielu poniekąd „wyszło z mody” (Sroczyńska, 2021, ss. 244–246; Such-Pyrgiel, 2019, ss. 122–128).

Wzrastają wskaźniki tzw. małżeństw na próbę czy małżeństw „bez metryki”, różne są motywacje takich zachowań. Dla jednych jest to szansa lepszego poznania się dla uniknięcia niepotrzebnego ryzyka, dla innych okazja zdobycia nowych doświadczeń i dobrego przygotowania się do małżeństwa, zaś jeszcze dla innych jest to rodzaj mniejszego zła, wynikający z obawy przed rozpadem małżeństwa i późniejszymi problemami religijno-kościelnymi. Wspólne życie małżeńskie w kilku kolejnych związkach powoduje, że część młodych ludzi, zanim zdecyduje się ostatecznie na małżeństwo, przeżywa kilka nieformalnych rozwodów, zaznacza się także negatywna postawa wobec małżeństwa i rodziny jako sformalizowanej instytucji.

Alternatywne formy życia małżeńskiego i rodzinnego traktuje się jako nowe możliwości (opcje) kształ-

towania życia, niekiedy o charakterze przejściowym (np. związki kohabitacyjne), jako normalne przebiegi rozwojowe (fazy) życia partnerskiego czy rodzinnego, obejmujące tylko mniejszość związków zawieranych przez ludzi. Rozwój nowych form życia małżeńskiego sprawia, że wielu młodych ludzi wzrasta w otoczeniu tylko przypominającym dawną rodzinę, stąd coraz więcej jest osób mieszkających samodzielnie (*single*), coraz więcej osób rozwiedzionych decyduje się na ponowne formalne małżeństwo, a równocześnie zmniejsza się liczba zawieranych ślubów kościelnych (Lewicka, 2015, ss. 86–87; Zbyrad, 2020, ss. 105–114).

Odczuwane i uznawane przez Polaków tradycyjne wzory małżeństwa i rodziny, wspierane autorytetem Kościoła katolickiego, nie mogą jednak sprostać wymogom codzienności (Bożewicz, 2019, ss. 3–4; Barabas, 2010, ss. 94–95; Bąk, 2016, ss. 41–49; Jasińska-Kania, 2014, ss. 53–55). Coraz mniej osób żyje w związkach będących swoistą triadą: ojciec, matka, dzieci. Współczesna rodzina jest instytucją coraz mniej trwałą (na skutek zmiany partnera lub partnerki), nie zawsze opartą na małżeństwie (rodzice z dzieckiem), nie zawsze formalną (konkubinat). Coraz częściej mówi się o wielości form życia małżeńskiego i rodzinnego, o różnych formach „bycia razem”. Tradycyjna rodzina, ujmowana jako wspólnota i instytucja życia społecznego, traci powoli na znaczeniu (Duch-Krzysztofek, 2012, ss. 248–272; Marczewski, 2016, ss. 659–675).

Wartość rodziny można mierzyć poprzez badania deklaracji młodzieży na temat zawarcia związku małżeńskiego. W niektórych badaniach socjologicznych w Polsce poproszono młodzież o odpowiedź na pytanie, jak widzi ona swoją przyszłość: czy chciałaby żyć w związku małżeńskim, związku partnerskim bez ślubu, w luźnych spotkaniach z wieloma partnerami sukcesywnie, czy w samotności. Poniżej omówimy wybrane wyniki z badań socjologicznych zrealizowanych w XXI wieku.

Młodzież z ostatnich klas szkół średnich i zawodowych z terenu woj. śląskiego w 2003 roku w 94,9% planowała w przyszłości zawarcie związku małżeńskiego, w 3,3% deklarowała bycie w związku nieformalnym z inną osobą, 0,8% wybrało odpowiedź „inne” i 1,0% nie udzieliło odpowiedzi (Gębuś, 2015, s. 104; Dubis, 2015, s. 73; Ignaczyk, 2000, ss. 113–137). Wśród młodzieży z różnych typów szkół (licea ogólnokształcące, technika i zasadnicze szkoły zawodowe) ze Szczecina i innych miast woj. zachodniopomorskiego w 2003

roku 74,7% badanych deklaroowało chęć zawarcia małżeństwa, 14,6% – opowiadało się za trwałym związkiem, ale bez ślubu, 8,5% – za przelotnymi związkami bez zobowiązań, 2,2% – brak chęci tworzenia jakiegokolwiek związku. Znacznie więcej dziewcząt (83,0%) niż chłopców (66,2%) wybrało małżeństwo jako trwałą formę współżycia z partnerem lub partnerką (Komorowska-Pudło, 2013, s. 292, 340).

W badaniach socjologicznych zrealizowanych w latach 2004–2006 w kilku miastach (Gdańsk, Poznań, Kraków, Wrocław, Toruń i Bydgoszcz) wśród młodzieży szkół ponadpodstawowych i wśród młodzieży akademickiej 85,56% ankietowanych planowało w przyszłości założyć rodzinę i mieć dzieci. Tylko 3,52% badanych nie chciało mieć dzieci i 9,72% nie wiedziało, czy będzie mieć dzieci (Biernat, Sobierajski, 2007, s. 97). W badaniach zrealizowanych w 2004 roku wśród uczniów kieleckich szkół średnich (klasy czwarte) 92,0% badanych planowało w przyszłości założyć rodzinę i mieć dzieci, 8,0% – nie planowało (Kotulska, 2005, ss. 331–336).

W zbiorowości młodzieży z liceów ogólnokształcących i z techników w Iławie w 2008 roku 72% badanych deklaroowało, że chce w przyszłości żyć w związku małżeńskim (59% pragnęło mieć kilkoro dzieci, 9% – tylko jedno dziecko i 4% – nie chce mieć dzieci); 22% ankietowanych preferowało życie w związku partnerskim (16% – chce mieć dzieci i 6% – nie chce). Ponad 6% badanej młodzieży uznało, że swoją przyszłość chce realizować w luźnych związkach z wieloma partnerami. Żadna z badanych osób nie chciała w przyszłości żyć w samotności. Młodzież wierząca i regularnie praktykująca częściej niż młodzież niewierząca i niepraktykująca wybierała życie w małżeństwie (82,4% wobec 64,1%) oraz rzadziej wybierała życie w związkach partnerskich (17,6% wobec 36,7%) (Czeszejko, 2008, ss. 110–124).

Wśród młodzieży szkół średnich w Katowicach w 2008 roku 73,6% badanych deklaroowało chęć zawarcia małżeństwa, 13,6% planowało swoje przyszłe życie w trwałym związku, lecz nie zamierzało go legalizować przez zawarcie małżeństwa, 5,8% akceptowało chęć pozostania singlem. Dziewczeta nieco częściej niż chłopcy planowały swoją przyszłość w małżeństwie (79,9% wobec 70,8%). W całej zbiorowości młodzieży szkół katowickich 51,9% badanych uważało, że naprawdę ważny jest tylko ślub kościelny, 12,3% – że naprawdę ważny jest ślub cywilny i 15,3% – że żaden

ślub nie jest potrzebny, aby założyć rodzinę (Górny, 2010, s. 277).

Młodzież maturalna z pięciu miast (Szprotawa, Puławy, Kraśnik, Dęblin, Gdańsk) w 2009 roku deklarowała w większości zawarcie w przyszłości związku małżeńskiego (63,0%). Zdecydowana mniejszość zamierzała żyć w związku partnerskim bez ślubu (8,6%), lub w związku z wieloma partnerami (3,5%), lub samotnie (2,9%). Część ankietowanych nie miała zdania w omawianej sprawie (16,2%) lub nie udzieliła odpowiedzi (5,7%). Kobiety częściej niż mężczyźni widziały swoją przyszłość w związku małżeńskim ze ślubem (67,6% wobec 58,4%); młodzież z liceów ogólnokształcących częściej niż z techników (67,5% wobec 55,9%); młodzież mieszkająca na wsi częściej niż w wielkich miastach (70,0% wobec 56,0%); młodzież głęboko wierząca częściej niż niewierząca (76,1% wobec 41,5%) (Mariański, 2012, s. 136).

Wśród młodzieży szkół licealnych i studentów w Olsztynie tylko 9% badanych wyraziło pogląd, że małżeństwo to przeżytek w XXI wieku, 68% zakwestionowało ten pogląd i 23% nie miało zdania. Większość młodzieży poszukiwała szczęścia w usankcjonowanym prawnie związku małżeńskim. Zdecydowana większość badanych deklarowała chęć zawarcia związku małżeńskiego w przyszłości. Mogą o tym także świadczyć wskazania dotyczące akceptacji małżeństwa i opinie potwierdzające, iż małżeństwo nie traci na aktualności i nie jest przeżytkiem w XXI wieku (Prusik, 2014, s. 84). Wśród młodzieży szkół ponadgimnazjalnych w Kielcach w roku szkolnym 2012/2013 prawie trzy czwarte badanych (72,50%) deklarowało, że w przyszłości chce żyć z partnerem/partnerką w związku małżeńskim; 19,17% - nie chce zawierać ślubu, ale chce żyć i mieszkać wspólnie z partnerem/partnerką; 8,33% - chce żyć sam/sama bez partnera/partnerki (Matyjas, 2015, s. 98).

Badani w 2013 roku uczniowie jednej szkoły ponadgimnazjalnej w woj. mazowieckim w 57% deklarowali, że w przyszłości chcą żyć w związku małżeńskim, w 32% - że najpierw chcą żyć z partnerem/partnerką, aby sprawdzić, czy ją/jego poślubią, w 10% - jeszcze nie wiem, w 1% - nie chce brać ślubu, ale chce żyć i mieszkać wspólnie z partnerem/partnerką. W całej zbiorowości młodzieży ponadgimnazjalnej 40% ankietowanych uznawało związki nieformalne (bez ślubu) za rodzinę, 47% - nie uznawało i 13% - nie miało zdania w tej sprawie (Chrost, 2018, s. 307).

Wśród młodzieży szkół średnich w diecezji kosiński-kołobrzeskiej w 2018 roku 56,2% badanych optowało za celebracją sakramentalną małżeństwa w kościele, 11,7% - za ceremonią w Urzędzie Stanu Cywilnego, 6,7% - za inną formą, 5,8% - nie zamierzało zawierać małżeństwa i 19,6% - nie miało zdania w tej sprawie; wśród studentów odpowiednio: 53,2%, 7,3%, 2,6%, 7,6%, 29,6%. Poglądy uczniów i studentów były w sprawie zawarcia małżeństwa podobne. Mieszkający na wsi oraz kobiety częściej preferowały celebrację małżeństwa w kościele niż mieszkający w miastach oraz mężczyźni. Zawarcie sakramentalnego małżeństwa jest najbardziej popularne wśród osób wierzących i regularnie praktykujących (Szauer, 2019, ss. 206-207).

Młodzież maturalna w diecezji tarnowskiej w 2018 roku deklarowała w następujący sposób swoje plany życiowe na przyszłość: związek małżeński (ślub) - 64,11% ankietowanych; związek partnerski (bez ślubu) - 6,13%; luźne spotkania z wieloma partnerami - 2,19%; jako osoba żyjąca samotnie - 5,25%; jako osoba duchowna (ksiądz, siostra zakonna) - 2,41%; trudno powiedzieć - 19,91%. Wysoki stopień deklaracji zawarcia związku małżeńskiego może wynikać z tego, że większość rodziców maturzystów tarnowskich zawarła sakramentalny związek małżeński (86,65%). Również relatywnie dobre relacje panujące w rodzinach mogą pobudzać młodzież do planowania swojego życia w analogiczny sposób (Janos, 2020, s. 205; Mąkosza, 2019, ss. 197-198).

Wśród uczniów szkół podstawowych (klasy VII i VIII), szkół branżowych, techników i liceów ogólnokształcących w 2015 roku w Białymstoku 52,0% badanych deklarowało, że pragnie w przyszłości żyć w małżeństwie z dwójką lub większą liczbą dzieci; 14,0% - w małżeństwie z jednym dzieckiem; 2,4% - w małżeństwie bez dzieci; 2,0% - bez ślubu z dwójką lub większą liczbą dzieci; 2,0% - bez ślubu z jednym dzieckiem; 2,7% - bez ślubu i bez dzieci; 1,3% - samotnie z dwójką lub większą liczbą dzieci; 1,2% - żyć samotnie z jednym dzieckiem; 3,6% - żyć samotnie bez dzieci, 15,3% - trudno powiedzieć i 3,5% - inne plany; w 2019 roku (odpowiednio) - 46,9%, 11,1%, 3,7%, 2,6%, 2,6%, 3,7%, 1,4%, 0,8%, 4,9%, 20,4% i 1,9%; w 2022 roku - 31,3%, 10,5%, 6,8%, 2,6%, 2,5%, 6,3%, 1,1%, 0,7%, 7,2%, 27,9%, 0,9%.

Łącząc trzy pierwsze odpowiedzi (żyć w małżeństwie z dwójką lub większą liczbą dzieci, żyć w mał-

żeństwie z jednym dzieckiem, żyć w małżeństwie bez dzieci), otrzymujemy wskaźnik deklarujących chęć życia w małżeństwie: w 2015 roku – 68,4%, w 2019 roku – 61,7% i w 2022 roku – 48,6%. W latach 2015–2022 zmniejszył się on o 19,8%. W 2022 roku ponad co czwarty ankietowany nie potrafił udzielić odpowiedzi na pytanie o plany życiowe dotyczące małżeństwa i rodziny (wzrost o 12,6% w porównaniu z 2015 rokiem). Wskaźnik pragnących żyć w małżeństwie wynosił wśród głęboko wierzących 56,0%, wśród wierzących – 60,2%, wśród niezdecydowanych, ale przywiązanych do tradycji religijnej – 45,1%, wśród obojętnych religijnie – 52,4% i wśród niewierzących – 32,7%. Stosunek do wiary i instytucji Kościoła jest czynnikiem różnicującym poczucie potrzeb formalizacji związku partnerskiego przez wejście w związek małżeński (Goworko-Składanek, 2019, ss. 207–209; Prymak, 2023, ss. 228–231).

W 2009 roku 68,0% badanych maturzystów puławskich postrzegało swoją przyszłość życiową w związku małżeńskim (ze ślubem), znacznie mniej w związku partnerskim bez ślubu (7,6%), w luźnych spotkaniach sukcesywnie z wieloma partnerami (3,2%), lub w samotności jako *single* (2,8%). Około co piętnasty ankietowany nie wyraził poglądu w omawianej sprawie lub nie udzielił odpowiedzi (18,4%); w 2016 roku (odpowiednio) – 63,6%, 11,2%, 2,1%, 2,8%, 20,2%; w 2021 roku – 53,0%, 12,5%, 3,2%, 5,7%, 23,1%. W latach 2009–2021 zmniejszył się o 15% wskaźnik maturzystów puławskich deklarujących swoją wolę życia w przyszłości w związku małżeńskim.

Kobiety częściej niż mężczyźni widziały swoją przyszłość życiową w związku małżeńskim ze ślubem (57,4% wobec 48,1%); młodzież z liceów ogólnokształcących rzadziej niż młodzież z techników (48,5% wobec 57,2%); młodzież mieszkająca na wsi (60,8%) częściej niż młodzież mieszkająca w małych miastach (46,9%) i w Puławach (42,7%); młodzież głęboko wierząca lub wierząca (66,1%) częściej niż niezdecydowana w sprawach wiary (60,9%), obojętna religijnie (36,6%) i niewierząca (19,6%); młodzież regularnie uczęszczająca na lekcje religii w szkole (64,2%) częściej niż nieregularnie uczęszczająca (61,1%) i w ogóle nieuczęszczająca (39,4%). Za alternatywnymi formami życia małżeńskiego, bez formalnych zobowiązań (ślub), częściej opowiadali się mężczyźni, młodzież z liceów ogólnokształcących, mieszkająca w Puławach, deklarująca się jako obojętna religijnie lub

niewierząca oraz w ogóle nieuczęszczająca na lekcje religii w szkole. Wśród obojętnych religijnie, niewierzących i w ogóle niepraktykujących ponad połowa badanych postrzegała swoją przyszłość w różnego rodzaju związkach alternatywnych (Marianiński, 2022, ss. 291–292).

W badaniach ankietowych zrealizowanych na portalach społecznościowych w listopadzie i grudniu 2021 roku w dziewięciu województwach ustalono, że wśród starszych nastolatków i młodych dorosłych w wieku 18–30 lat 42,2% badanych zadeklarowało, że w przyszłości wybierze sakramentalny związek małżeński, 18,1% – świecki związek małżeński, 27,3% – będziemy razem, ale bez formalnego małżeństwa, 12,4% – nie wiem, jaką podejmiemy decyzję, nie wiem, czy wyjdę za mąż/ożenię się. Ci, którzy nie chcą zawrzeć związku sakramentalnego, wskazywali na następujące przyczyny: nie jestem osobą wierzącą, nigdy nie brałem pod uwagę takiego rozwiązania – 34,2%; utraciłem zaufanie do Kościoła/duchowych – 24,8%; nie wiem, czy mój związek się powiedzie, a rozwód kościelny jest trudny – 12,1%; szukam ciągle swojego duchowego miejsca – 8,2% (Jędrzejko, Moczuk, Szwedzik, 2022, brak stron).

W ogólnopolskich badaniach młodzieży będącej w wieku 16–25 lat, zrealizowanych we wrześniu 2022 roku, 60% badanych zadeklarowało, że za najwłaściwszą dla siebie formę życia osobistego uznało małżeństwo z dziećmi, 11% – małżeństwo bez dzieci, 5% – nieformalny związek heteroseksualny z dziećmi, 8% – nieformalny związek heteroseksualny bez dzieci, 13% – bez stałego partnera/stałej partnerki i bez dzieci, 1% – samotne rodzicielstwo, 2% – inne odpowiedzi. Sumując kategorie, które przedstawiają przyszłe życie „bez dzieci” (małżeństwo bez dzieci, *single life*, związek heteroseksualny bez dzieci), można zauważyć, że aktualnie co trzeci respondent nie widzi siebie w kategorii rodzica (32%). Wśród głęboko wierzących 73,6% badanych wskazało na małżeństwo z dziećmi jako najwartościowszą dla siebie formę życia osobistego, wśród wierzących – 68,3%, wśród obojętnych religijnie – 54,7%, wśród raczej niewierzących – 50,0% i wśród zdecydowanie niewierzących – 29,9% (Młode Polski, 2023, ss. 22–23).

Młodzież szkolna w zróżnicowany sposób deklarowała swoje plany matrymonialne w badanych środowiskach społecznych. Planowało w przyszłości zawrzeć związek małżeński: wśród młodzieży

średnich i policealnych szkół z woj. poznańskiego w 1995–1996 roku – 91,6%; wśród uczniów kieleckich szkół średnich – 92%; wśród młodzieży z liceów ogólnokształcących, techników i zasadniczych szkół zawodowych w Szczecinie i w innych miastach w 2003 roku – 74,7%; wśród młodzieży z liceów ogólnokształcących i techników w Iławie w 2008 roku – 72%; wśród młodzieży szkół średnich w Katowicach w 2008 roku – 73,6%; wśród młodzieży z liceów ogólnokształcących z woj. podkarpackiego pod koniec pierwszej dekady XXI wieku – 92,1%; wśród młodzieży maturalnej z pięciu miast w 2009 roku – 68%; wśród młodzieży ze szkół ponadpodstawowych w Kielcach w roku szkolnym 2012/2013 – 72,5%; wśród młodzieży szkół średnich w diecezji kosałińsko-kołobrzesckiej w 2018 roku – 67,9%; wśród młodzieży maturalnej w diecezji tarnowskiej w 2018 roku – 64,11%; wśród uczniów szkół białostockich w 2015 roku – 68,4%, w 2019 roku – 61,7% i w 2022 roku – 48,6%; wśród maturzystów puławskich w 2009 roku – 68,0% i w 2021 roku – 53,0%; wśród młodzieży z dziewięciu województw w 2021 roku – 60,3%; wśród młodzieży w wieku 16–25 lat – 71% (małżeństwo z dziećmi lub małżeństwo bez dzieci).

Można by szacunkowo przyjąć, że około 60% młodzieży szkolnej planuje w przyszłości zawrzeć związek małżeński. W ostatnich dwóch dekadach XXI wieku – w świetle wyników badań socjologicznych – zmniejszały się powoli wskaźniki deklarujących zamiar zawarcia związku małżeńskiego (spadek o około 20%). Rodzina jako konkretna wartość traci nieco na znaczeniu. Tradycyjna rodzina nie jest już jedyną formą życia wspólnego ludzi. Młodzież z małych miast sytuuje się w tej sprawie pomiędzy młodzieżą mieszkającą na wsi i mieszkającą w dużych miastach.

Dla około trzeciej części badanych „klasyczna” rodzina nie jest wybierana jako forma życia wspólnego ludzi. „Mimo że młodzi ludzie uważają rodzinę za jedną z najważniejszych wartości, jej założenie jednak odkładają na później, bo wcześniej zabiegają o ugruntowanie pozycji zawodowej i statusu majątkowego. Tendencję obserwowaną od paru dziesiątków lat w rozwiniętych krajach Zachodu wyjaśnia się coraz późniejszym osiąganiem gotowości do rozpoczęcia kariery zawodowej, dyscypliną pracy w korporacjach wymagającą od pracowników dyspozycyjności i mobilności” (Świątkiewicz, 2016, s. 99; Mariański, 2003, ss. 112–120; Przybysz, 2008, ss. 105–115). Wielu prze-

żywa lęk przed założeniem rodziny i wydaniem na świat potomstwa.

Nie jest wykluczone, że w przyszłości w społeczeństwie polskim będą zyskiwać na znaczeniu rozmaite związki nieformalne, różniące się wyraźnie od usankcjonowanej instytucji rodziny. Fakt, że tylko około 60% badanych postrzega swoją przyszłość w związku małżeńskim, stawia pod znakiem zapytania deklaracje o niezwyklej znaczeniu rodziny w świadomości młodych Polaków. Część z tych, którzy aprobują rodzinę jako wartość, mają na myśli nie tyle tradycyjną rodzinę (małżeństwo + ślub kościelny), lecz różne zmieniające się formy małżeństwa i rodziny. Jeżeli nawet większość ankietowanej młodzieży zamierza w przyszłości założyć rodzinę złożoną z kobiety i mężczyzny, połączonych ślubem kościelnym, to wydaje się narastać przyzwolenie społeczne dla innych form i stylów życia małżeńskiego i rodzinnego, aż po formy *quasi* czy pseudorodzinne (Boguszewski, 2019, ss. 8–9; Więckiewicz, 2016, ss. 395–415).

Wydaje się, że zmienia się powoli w społeczeństwie polskim sama wizja małżeństwa i rodziny. Nie wszyscy młodzi Polacy opowiadają się za tradycyjną (klasyczną, konstytucyjną) formą małżeństwa i rodziny, powoli zaznacza się proces odchodzenia od klasycznych form rodzinnych w kierunku struktur czy konfiguracji „rodzinopodobnych” lub alternatywnych form życia małżeńsko-rodzinnego. Z drugiej zaś strony pomimo nasilania się zjawiska nowych form życia małżeńsko-rodzinnego w Polsce, w dalszym ciągu podstawową formą rodziny jest związek dwóch osób odmiennej płci, u podłoża którego jest formalne małżeństwo (Szauer, 2019, ss. 206–207).

Alternatywne wobec rodziny formy życia ludzkiego są dowodem postępującej sekularyzacji moralności, nawet jeżeli w Polsce nie są jeszcze formą dominującą. Należy przypuszczać, że w przyszłości nasili się działanie czynników cywilizacyjnych i kulturowych nie sprzyjających tradycyjnej rodzinie, a nawet jej przeciwnych. Z jednej strony podkreśla się rolę rodziny, z drugiej jednak bardzo silne są – niekiedy sterowane odgórnie – procesy defamilizacji („odrodzinnienie”). Jeżeli nawet pluralizacja form życia rodzinnego jest rzeczywistością, to jej upowszechnienie nie jest jakąś historyczną koniecznością, lecz przede wszystkim wyborem osobistym ludzi współczesnych. Większość młodzieży szkolnej opowiada się za małżeństwem jako podstawą zaistnienia i funkcjonowania rodziny.

Tylko część młodzieży polskiej ulega tendencjom laicko-liberalnym i oddziaływaniom mediów, które mocno propagują tzw. alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego (Biernat, 2002, ss. 152–153; Dubis, 2013, ss. 74–77; Wysocka, 2007, ss. 227–244).

Uwagi końcowe

Młodzi Polacy przypisują rodzinie w swoim życiu ważne znaczenie (Rewera, 2012, ss. 89–115), jest to jednak aprobata ogólna, która nie musi przekładać się na akceptację szczegółowych wartości prorodzinnych, także na ich plany życiowe dotyczące zawarcia małżeństwa i założenia rodziny. Młodzi ludzie zastanawiają się nad swoją przyszłością, stawiają pytania o swoje miejsce w życiu. W warunkach indywidualizacji planów życiowych i pluralizacji form życia jednostki mogą rozstrzygać w sposób wolny, w jakim związku chcą żyć, jak długo i na jakich warunkach. Zmniejsza się znaczenie małżeństwa usankcjonowanego społecznie na rzecz kohabitacji i innych wolnych związków. Jednakże pomimo pluralizacji form życia małżeńskiego i rodzinnego instytucja małżeństwa w dalszym ciągu jest najczęściej wybraną formą życia przez większość Polaków i nie jest uznawana za coś przestarzałego. W ponowoczesnych społeczeństwach zalegalizowane małżeństwo kobiety i mężczyzny nie jest już jedynym związkiem niosącym szczęście i zadowolenie. Rozwój alternatywnych modeli małżeństwa i rodziny jest z pewnością wskaźnikiem postępujących procesów sekularyzacji i indywidualizacji oraz wskazuje, że model rodziny oparty na trwałym małżeństwie nie jest powszechnie akceptowany (Chodkowski, 2014, ss. 212–213; Słany, 2009, ss. 151–164).

Socjologowie wskazują na wzrastającą niestabilność małżeństwa i rodziny, będącą skutkiem procesów dezinstytucjonalizacji tradycyjnych struktur rodzinnych oraz na pluralizm form życia społecznego i wielość tzw. nowych modeli życia. Dostrzega się wiele oznak kształtowania się tzw. postnowoczesnej rodziny, do których należą: wzrastająca złożoność i pluralizacja form życia małżeńskiego i rodzinnego, dezinstytucjonalizacja rodziny, dopasowanie rodziny do indywidualnych planów życiowych jej członków, redukcja rodziny do związków zawieranych na krótsze odcinki życia, emancypacja kobiety – zniesienie różnego rodzaju przymusów związanych z jej rolą spo-

łeczną, świadome rodzicielstwo kształtowane według własnych pomysłów i negocjowalność wzajemnych stosunków w rodzinie. Nowe formy życia małżeńskiego i rodzinnego upowszechniają się i są społecznie akceptowane. Swoista emocjonalizacja i intymizacja wewnętrznej struktury rodziny stanowi poniekąd zagrożenie dla niej jako instytucji społecznej. W centrum stoi jednostka z jej podmiotową perspektywą przeżyć i doznań.

W kontekście dezinstytucjonalizacji religijności i moralności można rozpatrywać procesy przemian rodziny i wzrost alternatywnych form życia rodzinnego. Dla podkreślenia historycznej zmienności mówi się nie tyle o rodzinie, ile raczej o rodzinnych formach życia. Obok dominującego jeszcze w społeczeństwie polskim klasycznego wzorca rodziny nuklearnej (ojciec i matka z jednym lub dwojgiem dzieci) pojawiają się rodziny niepełne (ojcowie lub matki samodzielnie wychowujące dzieci), rodziny rozwiedzione, rodziny wtórne, konkubiny, związki homoseksualistów itp. Nowe pluralistyczne i fleksybilne związki partnerskie zyskują na znaczeniu. Część socjologów dostrzega w procesach dezinstytucjonalizacji i pluralizacji form życia rodzinnego zmianę znaczenia i roli rodziny w społeczeństwie, inni skłonni są konstatować upadek jej znaczenia i zanik rodziny tradycyjnej.

W warunkach zróżnicowania społecznego i kulturowego, które pociąga za sobą światopoglądowy pluralizm, indywidualizacja religijna i moralna nabiera większego znaczenia. W konsekwencji procesy te oddziałują na wybór form życia i legitymizację praktykowanych form życia małżeńskiego i rodzinnego. W społeczeństwach, w których każdy chce wyznawać zasadę „ja przede wszystkim”, zagrożone są wspólne wartości związane z moralnością małżeńsko-rodzinną. W nowoczesnym społeczeństwie mówi się nie tylko o dekonstrukcji tradycyjnego modelu rodziny, ale i o ponowoczesnej rodzinie. Zerwanie z tradycją oddziałuje na rodzinę i sprzyja kształtowaniu się spluralizowanych form życia wspólnego rodzinnego i pozarodzinnego. W warunkach indywidualizacji słabną regulacje ludzkich działań. To, co dawniej było ściśle określone, dzisiaj jest wybierane przez jednostkę (Prüfer, 2014, ss. 117–131).

Wzrasta poczucie niezwiązania, pojawiają się różnorodne formy życia, podlegają transformacjom funkcje i struktury, wzrastają perspektywy kształtowania na swój sposób życia codziennego. Trend ku

indywidualizacji zaznacza się bardzo wyraźnie w życiu rodzinnym. Można zawrzeć związek małżeński lub go nie zawierać, zrodzić dzieci lub z nich zrezygnować, żyć we wspólnocie małżeńskiej lub pojedynkę (single). Zindywidualizowane wybory są strukturalnie zabezpieczone w warunkach stałej erozji tradycji, aż po granice jej unicestwienia w poszczególnych sytuacjach. Samorealizacja, autonomia, niezależność, osobista fleksybilność są tu wartościami poszukiwanymi i możliwymi do osiągnięcia (Budzyńska, 2012, ss. 85–103; Frączek, 2017, ss. 168–171; Łuczak, 2018, ss. 86–97; Pyżalski et al., 2019).

Polska – w przeciwieństwie do wielu krajów zachodnich – nie jest zbyt zaawansowana w procesie odrzucania małżeństwa jako instytucji konstytuującej rodzinę. W społeczeństwie polskim instytucja małżeństwa nadal stanowi podstawę związków, a odsetek formalnych związków małżeńskich należy do najwyższych w Europie. Na formalny charakter rodziny polskiej wskazują też dane statystyczne mówiące o tym, że w naszym kraju panny i kawalerowie, wiążąc się z kimś, rzadko decydują się na życie w wolnych, nieformalnych związkach. Rodzina polska wyróżnia się na tle innych krajów europejskich swym formalnym charakterem. Trzeba jednak podkreślić, że wśród młodzieży polskiej około 60% badanych jest zdecydowanych w przyszłości zawrzeć formalny związek małżeński (Štefaňak, 2013, ss. 316–330; Štefaňak, 2020, ss. 36–43; Świąt, 2014, ss. 49–52). Dokonujące się przemiany w świadomości prorodzinnej młodych Polaków świadczą nie tylko o pewnym kryzysie w rodzinie, ale i o wyłaniającym się kryzysie samej rodziny (Jasińska-Kania, Marody, 2006, ss. 12–16; Niemirowski, 2012, ss. 147–149; Zemło, 2017, ss. 11–28).

Bibliografia:

- Adamczyk, T. (2022). Rodzina, osoby znaczące, czas wolny, sens życia. W: W. Szymczak, T. Adamczyk (red.). *Młódzież w kontekstach współczesnych. Rodzina. Czas. Szkoła. Kościół i katecheza* (17–32). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Adamczyk, T. (2023). Młódzież. W: *Kościół w Polsce 2023. Raport* (31–44). Warszawa: Katolicka Agencja Informacyjna. Instytut Dziedzictwa Myśli Narodowej.
- Baniak, J. (2022). *Religijność i moralność młodzieży polskiej w latach 1956-2018 na tle przemian cywilizacyjnych i społecznych*. Poznań: Wydawnictwo Nauk Społecznych i Humanistycznych UAM.
- Barabas, A. (2010). Relacje pomiędzy wiarą a codziennością. Analiza socjologiczna badań własnych. W: Wojciech Muszyński (red.). *Rodzina w świecie wartości. Religia, praca, czas wolny* (89–100). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Bąk, U. (2016). Wartości życia rodzinnego i małżeńskiego młodzieży maturalnej Sandomierza. *Konteksty Społeczne*, 2, ss. 41–49.
- Biernat, T. (2002). Światopogląd młodego pokolenia a środowisko życia codziennego. W: Andrzej Radziejewicz-Winnicki (red.). *Edukacja a życie codzienne*, t. 1 (144–156). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Biernat, T., Sobierajski, P. (2007). *Młódzież wobec małżeństwa i rodziny. Raport z badań*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Boguszewski, R. (2012). *Religijność i moralność w społeczeństwie polskim: zależność czy autonomia? Studium socjologiczne*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Boguszewski, R. (2013). Rodzina – jej współczesne znaczenie i rozumienie. W: M. Grabowska (red.). *Rodzina i jej przemiany, Opinie i Diagnozy*, nr 26 (15–30). Warszawa: CBOS.
- Boguszewski, R. (2014). (Nie)religijna moralność katolików w Polsce. *Zeszyty Naukowe KUL*, 1, ss. 123–139.
- Boguszewski, R. (2019). Rodzina – jej znaczenie i rozumienie. *Komunikat z badań CBOS*, 22.
- Boguszewski, R. (2019). Rodzina – jej znaczenie i rozumienie. W: M. Bożewicz (red.). *Współczesna polska rodzina. Opinie i Diagnozy*, nr 44 (9–19). Warszawa: CBOS.
- Boguszewski, R. (2022). Aspiracje, dążenia i plany życiowe młodzieży. W: M. Grabowska, M. Gwiazda (red.). *Młódzież 2021* (67–93). Warszawa: CBOS.
- Bożewicz, M. (2019). Preferowane i realizowane modele życia rodzinnego. *Komunikat z badań CBOS*, 46.
- Budzyńska, E. (2012). Między prawem a lewem: rodzinne dylematy Polaków. W: J. Baniak (red.). *Między nakazem a wyborem. Moralne dylematy małżeństw i rodzin w Polsce* (85–103). Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS.
- Budzyńska, E. (2021). Rodzina – pomiędzy tradycją, religią a ideologią. Szkic socjologiczny. W: A. Górny, J. Kijonka, Z. Zagała (red.). *Pejzaże kultury, religii, regionu i rodziny. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Wojciechowi Świątkiewiczowi* (528–547). Katowice: STUDIO NOA & Ireneusz Olsza.
- Chodkowski, Z. (2014). Wartości małżeńskie w opinii studentów studiów pedagogicznych. W: T. Sakowicz, K. Gąsior (red.). *Wartości w rodzinie i społeczeństwie* (208–219). Kielce: Oficyna Wydawnicza „STON 2”.

- Chrost, S. (2018). Planowana rodzina w opinii młodzieży. *Acta Scientifica Academiae Ostroviensis*, 2, ss. 296–326.
- Czapiński, J. (2015). Indywidualna jakość i styl życia. W: J. Czapiński, T. Panek (red.). *Diagnoza Społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków. Raport (272–331)*. Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego.
- Czeszejko, M. (2008). Współczesne wartości a plany małżeńsko-rodzinne młodzieży. W: W. Muszyński, E. Sikora (red.). *Miłość, wierność i uczciwość na rozstajach współczesności. Kształty rodziny współczesnej (110–124)*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Długosz, P. (2014). Wybrane aspekty przemian podkarpackiej młodzieży. W: P. Długosz, H. Kotarski, W. Jedynak (red.). *Czy stracone pokolenie? Młodzież i jej dylematy na początku XXI wieku (41–81)*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Długosz, P. (2017). *Strategie życiowe młodzieży na pograniczu polsko-ukraińskim*. Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS.
- Dubis, M. (2013). *Świat wartości i plany życiowe licealistów*. Lublin: Innovatio Press Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji.
- Dubis, M. (2015). Rodzina w świadomości współczesnej młodzieży. W: K. Serwatka, A. Śniegulska (red.). *Oblicza współczesnej rodziny (67–76)*. Sanok: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Jana Grodka w Sanoku.
- Duch-Krzysztofek, D. (2012). Przemiany rodziny - teoria i rzeczywistość. W: A. Firkowska-Mankiewicz, T. Kanash, E. Tarkowska (red.). *Krótkie wykłady z socjologii. Przegląd problemów i metod (248–272)*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.
- Dyczewski, B. (2022). *Społeczna diagnoza uczniów 2021. Lustro. Ewaluacja badania*. Poznań: Stowarzyszenie Producentów i Dziennikarzy Radiowych.
- Dyczewski, L. (2022). Rodzina grupą kulturotwórczą. W: S. Janeczek, A. Starościc (red.). *Filozofia społeczna, cz. 3 (Realia społeczno-gospodarcze) (363–379)*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Fedyszak-Radziejewska, B. (2012). Niezmiennie rodzina, dzieci i praca - wartości Polaków po 5 latach. W: *Wartości Polaków a dziedzictwo Jana Pawła II - 2007–2012 (4–13)*. Warszawa: Centrum Myśli Jana Pawła II.
- Feliksiak, M. (2017). Sens życia - wczoraj i dziś. *Komunikat z badań CBOS*, 41.
- Frankowski, E.M. (2006). *Religijność katolików diecezji sandomierskiej. Studium socjologiczne*. Sandomierz-Stalowa Wola: Oficyna Wydawnicza Fundacji Uniwersyteckiej w Stalowej Woli.
- Frączek, A. (2017). Rodzina i wartości chrześcijańskie jako elementy tożsamości kulturowej. *Cywilizacja i Polityka*, 15, ss. 165–180.
- Frączek, Z. (2011). *Pokoleniowe przemiany społecznej świadomości rodziny*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Gębuś, D. (2006). *Rodzina. Tak, ale jaka?* Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Giddens, A., Sutton, P.W. (2014). *Socjologia. Kluczowe pojęcia*, tł. O. Siara, P. Tomanek. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Giza-Poleszczuk, A. (2002). Rodzina i system społeczny. W: M. Marody (red.). *Wymiary życia społecznego w Polsce na przełomie XX i XXI wieku (272–301)*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Gizicka, D. (2005). Małżeństwo i rodzina w hierarchii wartości życiowych młodzieży. *Roczniki Nauk Społecznych*, 1, ss. 185–200.
- Goworko-Składanek, B. (2019). Środowisko rodzinne młodzieży białostockich szkół. W: J. Mantur (red.). *Styl życia młodzieży Białegostoku. Raport (191–213)*. Białystok: Centrum Kształcenia Ustawicznego w Białymstoku.
- Górny, A. (2010). Religia i rodzina jako fundamenty świata wartości współczesnej młodzieży śląskiej. W: M. Sroczyńska, J. Paczkowski (red.). *Młodzi w społeczeństwie zmiany. Studia polsko-ukraińskie (269–286)*. Kielce: Wyższa Szkoła Umiejętności.
- Guzik, A. (2003). Wartość rodziny w planach życiowych młodzieży. W: K. Slany, A. Małek, I. Szczepaniak-Wiecha (red.). *Systemy wartości a procesy demograficzne (117–122)*. Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS.
- Ignatczyk, W. (2000). Małżeństwo jako wartość w okresie przemian społeczno-gospodarczych kraju w świetle postaw młodzieży w wieku matrymonialnym w województwie poznańskim. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 2, ss. 113–137.
- Izdebska, J. (2016). Rodzina. W: K. Chałas, A. Maj (red.). *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej (957–965)*. Radom: POLWEN Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne.
- Janos, A. (2020). *Mój Bóg. Obraz Boga u współczesnej młodzieży. Studium katechetyczne*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Jas, K. (2023). Rodzina jako przestrzeń kształtowania się tożsamości w opinii studentów pedagogiki. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Lublin-Polonia. Sectio J*, 2, ss. 29–39.
- Jasińska-Kania, A. (2014). Przemiany wartości Polaków. *Instytut Idei*, 5, s. 52–58.
- Jasińska-Kania, A. (2006). Marody Mirosława, Polacy w procesie przemian norm i wartości społeczeństw Europy. W: *Polska w zjednoczonej Europie. Substrat ludzki i kapitał społeczny. Materiały z Konferencji Komitetu „Polska w Zjednoczonej Europie” przy Prezydium Polskiej Akademii Nauk oraz Fundacji Rektorów Polskich (12–16)*. Warszawa.

- Jędrzejko, M.Z. (2015). „Zawirowany” świat ponowoczesności. W poszukiwaniu etiologii zaburzeń, dysfunkcji, zachowań kompulsywnych, ryzykownych i dewiacji. Warszawa: Milanówek Oficyna Wydawnicza ASPRA - JR, Centrum Profilaktyki Społecznej.
- Jędrzejko, M., Moczuk, E. (2022). *Szwedzik Adam, Razem? Tak. Ślub? Niekoniecznie*. Ostrowiec Świętokrzyski: Wydawnictwo Wyższa Szkoła Bankowości i Przedsiębiorczości w Ostrowcu Świętokrzyskim.
- Kacprówcz, G., Bulkowski, K. (2019). Rodzina jako podstawowy cel działań jednostkowych. W: M. Marody (red.). *Społeczeństwo na zakręcie. Zmiany postaw i wartości Polaków w latach 1990–2018* (121–129). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Kaźmierska, K. (2018). *Młodzież archidiecezji łódzkiej. Szkic do portretu, Archidiecezjalnie*. Łódź: Wydawnictwo Łódzkie.
- Kądziała, A. (2023). *Polityczny portret młodych Polaków*. Warszawa: Konrad-Adenauer-Stiftung e.V. Biuro Fundacji w Polsce.
- Klimski, W. (2013). Niereligijne i religijne sposoby myślenia o małżeństwie i rodzicielstwie. W: S.H. Zaręba (red.). *Bunt i ucieczka w wielkim mieście. Światopogląd i style życia młodych warszawiaków* (85–102). Warszawa: KONTRAST.
- Kocik, L. (2006). *Rodzina w obliczu wartości i wzorów życia ponowoczesnego świata*. Kraków: Krakowskie Wydawnictwo Edukacyjne - Oficyna Wydawnicza AFM.
- Komorowska-Pudło, M. (2013). *Seksualność młodzieży przełomu XX i XXI wieku*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Korczyński, T.M. (2010). Postawy osób religijnych i niereligijnych wobec rodziny jako wartości. Prezentacja wyników ogólnopolskiego badania zrealizowanego wśród studentów. W: W. Muszyński (red.). *Rodzina, praca i czas wolny* (101–111). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Kotulska, K. (2005). Orientacje małżeńskie i rodzinne młodzieży na postawie badań uczniów szkół średnich. W: K. Gąsior, T. Sakowicz (red.). *Pedagogika społeczna w służbie rodzinie (aspekt pomocowy, kulturowy, wychowawczy)*, t. 1 (331–336). Kielce: Świętokrzyskie Centrum Profilaktyki i Edukacji.
- Kwak, A. (2014). Refleksje nad współczesną rodziną - kontrowersje, pytania, wartości. W: A. Jabłoński, M. Szyszka, D. Gizicka (red.). *Współczesna rodzina polska. Przemiany, zagrożenia i wyzwania* (17–31). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Kwak, A. (2022). Rodzina z perspektywy zmian w ponowoczesności. W: S. Janeczek, A. Starościc (red.). *Filozofia społeczna, cz. III (Realia społeczno-gospodarcze)* (311–334). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Lewicka, M. (2014). *Wybory życiowe studentów. Małżeństwo - rodzina - formy alternatywne*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Lewicka, M. (2015). *Świat wartości młodzieży akademickiej*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Łuczak, M. (2018). *Urząd w czasach twittera. Pastoralno-teologiczne studium nauczania abp. Józefa Kupnego*. Kielce: Wydawnictwo JEDNOŚĆ.
- Marczewski, M. (2016). Alternatywne formy życia małżeńskiego i rodzinnego. W: M. Marczewski, R. Gawrych, D. Opozda, T. Sakowicz, A. Solak (red.). *Pedagogika rodziny. Podejście systemowe*, t. 1 (Familiologia) (659–675). Gdańsk: Wyższa Szkoła Społeczno-Ekonomiczna w Gdańsku.
- Mariański, M. (2003). *Między sekularyzacją i ewangelizacją. Wartości prorodzinne w świadomości młodzieży szkół średnich*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Mariański, J. (2009). Dylematy moralne młodzieży polskiej. W: D. Walczak-Duraj (red.). *Wartości i postawy młodzieży polskiej*, t. 1 (11–28). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Mariański, J. (2012). *Małżeństwo i rodzina w świadomości młodzieży maturalnej - stabilność i zmiana*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Mariański, J. (2012). Wartości życia codziennego a sens życia. W: J. Szymczyk (red.). *Segmenty aktywności społecznej a wartości. Idee i praktyka* (39–60). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Mariański, J. (2018). *Kondycja religijna i moralna młodzieży szkół średnich w latach 1988–1998–2005–2017 (raport z ogólnopolskich badań socjologicznych)*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Mariański, J. (2021). *Indywidualizacja religijna i moralna jako megatrend. Studium socjologiczne*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Mariański, J. (2022). *Wartości moralne w świadomości maturalistów puławskich. Raport z badań socjologicznych zrealizowanych w latach 1994–2021*. Lublin: Wyższa Szkoła Nauk Społecznych z siedzibą w Lublinie.
- Mariański, J. (2023). *Religijność młodzieży polskiej w procesie przemian w XXI wieku (analizy socjologiczne)*. Lublin: Akademia Nauk Społecznych i Medycznych w Lublinie.
- Mariański, J. (2023). *Wartości codzienne młodzieży szkolnej ze wsi, z małych i wielkich miast*. W: M. Zemło (red.). *Małe miasta. Blaski i cienie* (141–178). Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Mariański, J., Zaręba S.H. (2021). Rodzina jako wartość w czasie pandemii. *Roczniki Nauk Społecznych*, 2, ss. 5–21.
- Matyjas, B. (2015). *Małżeństwo i rodzina - ich znaczenie i wartość w opiniach młodzieży szkół ponadgimnazjalnych*. W: A. Rynio, K. Braun, M. Jeziorański, I. Szewczak (red.). *Obudzić (nie)odkryty potencjał małżeństwa i rodziny* (91–101). Lublin: Wydawnictwo EPISTEME.

- Mąkosa, P. (2019). *Edukacja religijna polskich emigrantów w Wielkiej Brytanii. Stan aktualny i perspektywy rozwoju*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Gizicka, D., Michalski, M.A., Szwarc, K. (red.). (2023). *Młode Polki, Młodzi Polacy i ich plany rodzinne... Co młode pokolenie myśli o małżeństwie, rodzinie i rodzicielstwie?* Raport. Poznań: Instytut Wiedzy o Rodzinie i Społeczeństwie.
- Niemirowski, T. (2012). *Rozwój świadomości religijnej u młodzieży. Badania empiryczne osób w wieku od 12 do 24 lat*. Kraków: Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne.
- Nowak, B.M., Banasiak, A., Górnicka, B., Zajęcka, B. (2019). *Zagrożenia życia rodzinnego w ocenie badanej młodzieży*. W: R. Bera, S.M. Kwiatkowski (red.). *Młodzież wobec współczesnych zagrożeń w życiu społecznym. Wyzwania dla pedagogiki bezpieczeństwa* (410–467). Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.
- Pactwa, B. (2011). *Plany życiowe oraz aspiracje edukacyjne i zawodowe uczniów szkół ponadgimnazjalnych na obszarze Górnośląskiego Związku Metropolitalnego*. Tychy: Wyższa Szkoła Zarządzania i Nauk Społecznych im. ks. Emila Szramka w Tychach.
- Palak, M. (2014). *Wartości i cele życiowe pokolenia Y. Analiza na przykładzie mieszkańców Rzeszowa*. W: P. Długosz, H. Kotarski, W. Jedynak (red.). *Czy stracone pokolenie? Młodzież i jej dylematy na początku XXI wieku* (121–133). Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Piechota, B.A. (2020). *W poszukiwaniu własnego świata wartości życiowych*. W: J.M. Łukasik, K. Jagielska, S. Kowal (red.). *W poszukiwaniu dróg. Refleksje na kanwie relacji mistrz – uczeń* (169–178). Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Prüfer, P. (2014). *Religia wspólnotowości a religijność zindywidualizowana – antagonizm czy komplementarne uzupełnienie?* W: D. Walczak-Duraj, J. Mariański (red.). *Ład aksjonormatywny w okresie kryzysu* (117–131). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Prusik, A. (2014). *Rodzina i jej alternatywne formy w poglądach młodych Polaków*. Olsztyn: Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Informatyki i Ekonomii TWP w Olsztynie.
- Prymak, T. (2023). *Środowisko rodzinne młodzieży białostockich szkół (procesy wychowania i socjalizacji w białostockich rodzinach)*. W: J. Mantur (red.). *Styl życia młodzieży Białegostoku*. Raport (204–233). Białystok: Centrum Kształcenia Ustawicznego w Białymstoku.
- Przybysz, A. (2008). *Preferowany model rodziny w opinii studentów krakowskich uczelni*. W: B. Muchacka (red.). *Rodzina w kontekście współczesnych problemów wychowania* (105–115). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie.
- Pyżalski, J., Zdrodowska, A., Tomczyk, Ł., Abramczuk, K. (2019). *Polskie badanie EU Kids Online 2018. Najważniejsze wyniki i wnioski*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Rawicka, I. (2020). *Współczesna młodzież, jej poglądy i wyznawane wartości*. *Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego*, 1, ss. 135–154.
- Remiszewska, Z. (2017). *Młodzież akademicka i jej świat wartości*. Komunikat z badań. W: A. Kamińska, P. Oleśniewicz (red.). *Edukacja jutra. Wartości – Wychowanie – Kształcenie* (27–39). Sosnowiec: Oficyna Wydawnicza „Humanitas”.
- Rewera, M. (2012). *Rodzina w systemie wartości młodzieży polskiej (na podstawie wybranych wyników badań z lat 1995–2010)*. W: B. Więckiewicz, M. Klimek (red.). *Współczesna rodzina w dobie przemian społeczno-kulturowych* (89–115). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Rola, M. (2016). *Wartości moralne w świadomości maturzystów lubelskich. Studium socjologiczne*. Lublin: Drukarnia Standruk.
- Romanowicz, W. (2013). *Świadomość religijna i moralna młodzieży prawosławnej*. Biała Podlaska: Państwowa Wyższa Szkoła im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej.
- Romanowicz, W. (2014). *Podstawowe wartości młodzieży prawosławnej*. *Rozprawy Społeczne*, 2, ss. 22–28.
- Romanowicz, W. (2017). *Stosunek maturzystów Południowego Podlasia do religii, moralności i ekumenizmu*. Biała Podlaska: Wydawnictwo Państwowej Szkoły Wyższej im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej.
- Romanowicz, W. (2020). *Polskie pogranicze środkowo-wschodnie: narodowo-wyznaniowe czy cywilizacyjne?* Biała Podlaska: Wydawnictwo Państwowej Szkoły Wyższej im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej.
- Skoczylas, K. (2011). *Wartości młodych katolików regionu konińskiego. Studium katechetyczno-pastoralne na przykładzie wybranych szkół ponadpodstawowych regionu konińskiego*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- Skoczylas, K. (2016). *Wartości religijno-moralne młodzieży ponadgimnazjalnej Kujaw Wschodnich*. Włocławek: Wydawnictwo Duszpasterstwa Rolników.
- Slany, K. (2009). *Globalne czynniki przemiany rodziny we współczesnym świecie*. W: A. Maksymowicz (red.). *Moralne dylematy Polaków w ponowoczesności. Wybrane problemy* (151–164). Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS.
- Slany, K. (2011). *Rodzina w refleksji feministyczno-genderowej*. W: K. Slany, J. Struzik, K. Wojnicka (red.). *Gender w społeczeństwie polskim* (225–248). Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS.
- Smyła, J. (2020). *Wokół wartości współczesnej młodzieży*. *Lubelski Rocznik Pedagogiczny*, 2, ss. 51–61.
- Sowa-Behtane, E. (2015). *Młodzież ponowoczesna*. Kraków: Akademia Ignatianum, Wydawnictwo WAM.

- Sroczyńska, M.A. (2013). *Rytuały w młodzieżowym świecie. Studium socjologiczne*. Kraków: Wydawnictwo FALL.
- Sroczyńska, M. (2021). Rodzina i religia jako „struktury graniczne” w ponowoczesnym świecie (rozważania socjologa). W: O.A. Kotowska-Wójcik, M. Luty-Michalak, J. Wróblewska-Skrzek, B.H. Olszewski (red.). *Gaudium et spes – powinność współczesnego człowieka. Księga dedykowana Profesorowi Andrzejowi Ochockiemu* (241–254). Poznań: Wydawnictwo Rys.
- Štefaňak, O. (2013). *Wartości moralne maturzystów słowackich na przykładzie diecezji spiskiej*. Lublin: Wydawnictwo Norbertinum.
- Štefaňak, O. (2019). *Religiozita mládeže v procese premien, Univerzita Konštantina Filozofa v Nitre*. Nitra.
- Štefaňak, O. (2020). Wartości prorodzinne w świadomości młodzieży słowackiej w procesie przemian (2006–2011–2016). *Zeszyty Naukowe KUL*, 1, ss. 23–45.
- Such-Pyrgiel, M. (2019). *Człowiek w dobie cyfrowej transformacji. Studium socjologiczne*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Szauer, R. (2019). *Między potrzebą doznań a trwałością postaw. Religijność i moralność uczniów szkół średnich i studentów uczelni wyższych w diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej. Studium socjologiczne*. Warszawa: Warszawskie Wydawnictwo Socjologiczne.
- Szczepański, J. (1963). *Elementarne pojęcia socjologii*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Szczygielski, D. (2017). Postawy młodzieży wobec alternatywnych form życia małżeńsko-rodzinnego. Na podstawie badań socjologicznych w katolickich liceach ogólnokształcących w Szczecinie. *Zeszyty Naukowe KUL*, 2, ss. 321–337.
- Szczygielski, D. (2020). *Etos małżeńsko-rodzinny w warunkach polskiego społeczeństwa konsumpcyjnego*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Szwejką, Ł., Więckiewicz, B., Nowakowski, P.T. (2021). *Między wspólnotą a wyobcowaniem. Człowiek w kontekście współczesnych przeobrażeń społeczeństwa i rodziny*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Szymczak, W. (2013). *Partycypacja osób zaangażowanych społecznie. Struktura, funkcje, modele*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Szymczyk, J. (2011). Przemiany wartości i więzi we współczesnym społeczeństwie polskim. W: P. Kawalec, A. Błażuch (red.). *Odpowiedzialność społeczna w innowacyjnej gospodarce* (299–319). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Szymczyk, J. (2015). Przemiany wartości Polaków. Wybrane aspekty i tendencje. W: W. Jedynak, J. Kinal (red.). *Spoleczne i etyczne aspekty rozwoju społecznego* (7–34). Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Śledzianowski, J. (2014). Małżeństwo i rodzina podstawową wartością dla młodego pokolenia Polaków. W: T. Sako-wicz, K. Gąsior (red.). *Wartości w rodzinie i społeczeństwie* (163–179). Kielce: Oficyna Wydawnicza STON 2.
- Świątkiewicz, W. (2013). Między rodziną a życiem publicznym – ciągłość i zmiana orientacji na wartości w polskim społeczeństwie. W: L. Adamczuk, E. Firlit, W. Zdaniewicz (red.). *Postawy społeczno-religijne Polaków 1991–2012* (185–206). Warszawa: Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC.
- Świątkiewicz, W. (2016). Wartości rodzinne i religijne we współczesnej kulturze polskiej. W: G. Skąpska, M.S. Szczepański, Ż. Stasienuk (red.). *Co po kryzysie?* (95–119). Warszawa: Polskie Towarzystwo Socjologiczne.
- Świątkiewicz-Mośny, M. (2015). *Konstruowanie nowych tożsamości w warunkach globalizacji*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Święś, K. (2014). Obraz współczesnej młodzieży w Polsce. *Warszawskie Studia Pastoralne*, 2, ss. 33–54.
- Tabkowski, S.J. (2010). *Portret nowosądeckich maturzystów AD 2010. Szkic socjologiczny*. Nowy Sącz: Prezydent Miasta Nowego Sącza i Polskie Towarzystwo Historyczne Oddział w Nowym Sączu.
- Tyzka, Z., Wachowiak, A. (1997). *Podstawowe pojęcia i zagadnienia socjologii rodziny*. Poznań: Wydawnictwo Akademii Rolniczej im. Augusta Cieszkowskiego w Poznaniu.
- Więckiewicz, B. (2016). Religia i jej znaczenie w obrazie przyszłego małżeństwa i rodziny w opinii studentów wybranych uczelni. W: S.H. Zaręba, I. Borowik (red.). *Tradycja i innowacja w polu refleksji socjologii religii* (395–415). Warszawa: KONTRAST.
- Wojciechowska, M. (2020). Młodzież i jej wartości. W: J.M. Łukasik, K. Jagielska, S. Kowal (red.). *W poszukiwaniu dróg. Refleksje na kanwie relacji mistrz-uczeń* (73–101). Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Wysocka, E. (2007). Religijność jako wyznacznik kształtowania się wyobrażeń i planów młodzieży dotyczących własnej rodziny. W: J. Baniak (red.). *Kościół instytucjonalny a rodzina. Problem relacji i więzi wzajemnych* (227–244). Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Wydział Teologiczny – Redakcja Wydawnictw.
- Zagórski, K. (red.). (2008). *Jak nam się żyje?*, Część II. Opinie i Diagnozy nr 9. Warszawa: CBOS.
- Zaręba, S.H., Choczyński, M. (2014). *Od klasycznej do współczesnej myśli socjologicznej. Skrypt dla doktorantów*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- Zbyrad, T. (2020). *Małżeństwo i rodzina w procesie przemian sekularyzacyjnych*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Zemło, M. (2012). Wiedza w preferencjach i doświadczeniach uczniów szkół ponadpodstawowych. W: J. Szymczyk (red.). *Segmenty aktywności społecznej a wartości. Idee i praktyka* (191–209). Lublin: Wydawnictwo KUL.

- Zemło, M. (2016). Wartości i normy uczniów szkół ponadpodstawowych białostockich placówek. W: J. Mantur (red.). *Styl życia młodzieży Białegostoku. Raport* (69–108). Białystok: Centrum Kształcenia Ustawicznego w Białymstoku.
- Zemło, M. (2017). Moralność małżeńsko-rodzinna w opinii uczniów szkół ponadpodstawowych. *Zeszyty Naukowe WSNS, 1*, ss. 9–31.
- Zemło, M. (2018). Wartości w ocenie uczniów szkół ponadpodstawowych. Analiza modalnościowo-eksplicacyjna. *Kwartalnik Edukacyjny, 1*, ss. 40–64.
- Zemło, M. (2019). System wartości młodzieży szkolnej miasta Białegostoku w ostatnich dwóch dekadach. W: B. Cieślińska (red.). *Oblicza dużego miasta. Instytucje – organizacje – procesy* (107–124). Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Zemło, M. (2019). Wartości w ocenie uczniów białostockich szkół. W: J. Mantur (red.). *Styl życia młodzieży Białegostoku. Raport* (11–36). Białystok: Centrum Kształcenia Ustawicznego w Białymstoku.
- Zemło, M. (2021). Religijność uczniów szkół białostockich a stosunek do wybranych wartości, norm i zachowań. *Zeszyty Naukowe KUL, 1–2*, ss. 185–211.
- Zemło, M. (2023). Miejsce zamieszkania uczniów szkół białostockich a ich preferencje aksjonormatywne (wybrane aspekty). W: M. Zemło (red.). *Małe miasta. Blaski i cienie* (179–204). Białystok: Uniwersytet w Białymstoku.
- Zemło, M. (2023). Wartości w preferencjach młodzieży białostockiej. W: J. Mantur (red.). *Styl życia młodzieży Białegostoku. Raport* (16–27). Białystok: Centrum Kształcenia Ustawicznego w Białymstoku.
- Zielińska, M. (2020). *Gotowi na dorosłość? Projekty życiowe i zasoby społeczne pokolenia 2.0*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.
- Żurek, A. (2020). Religijność polskich rodzin a proces modernizacji rodziny. *Przegląd Religioznawczy, 1*, ss. 83–96.